

MANZUM METİNLER IŞIĞINDA GALATA, ÜSKÜDAR VE BOĞAZIÇI SAHİLLERİ-I*

Ahmet Atilla ŞENTÜRK**

ÖZET

Edebî eserler toplum hayatının her yönüne doğrudan veya dolaylı olarak temas ettikleri kadar coğrafya ve mekânları da konu edinmeleri bakımından şehir tarihleri için de önemli birer vesika değerindedirler. Bunlar dikkate alınmadan yazılan tarihler kuru ve ruhsuz kalacağı gibi tarihlere kaynaklık eden resmî kayıtlar ve arşiv belgeleri de toplumun ruh dünyasını sergileme açısından çoğu zaman yetersiz kalırlar. Eski edebiyat eserleri ağırlıklı olarak hayal ürünü ve duygu yüklü metinler olmakla beraber bunların her biri perde gerisinden hayatın gerçek yüzünü, o devir insanının ruh dünyasını bugüne yansıtan, bazen de eşyayı en ince detayına kadar sergileyen belgelerdir. Bunlar sadece tarihçiler için değil sanat tarihçileri için de aydınlatıcı birer vesika değerindedirler. Bir yapının kaybolan kitabesinin orijinal metni bir dîvânın tozlu yaprakları arasından çıkabileceği gibi, bu yazıda örnekleri görüleceği üzere kaybolmuş yapılar hakkında yürütülen hüküm ve tahminler de dîvânlardan sarfınazar edildiğinde bazen çok isabetsiz ve anakronik kalabilmektedir.

Evlîyâ Çelebi ve Eremya Çelebi'nin izlerini edebî metinler ışığında takip ederek kaleme alınan bu yazı dizisi manzum metinlerin Kâğıthane, Haliç, Galata, Üsküdar ve Boğaziçi coğrafyasına ait bir kesitini oluşturmaktadır. Birinci bölümü Galata ve Üsküdar'dan başlayıp kaba hatlarıyla Boğaz sahili boyunca Anadolu ve Rumeli hisarlarında biten bu makalenin ikinci bölümü Sarıyer'den Tophane'ye kadar sahil şeridi ve ardından da Eyüp, Sütlüce, Kasımpaşa ve Kağıthane sahilleriyle Sâdâbâd'a uzanarak buralarda inşa edilen köşk ve kasırların izlerini sürecektir. Özellikle Beşiktaş ve Tophane'de tarihin acımasız yıkımına uğrayan eserlerin bugüne fotoğrafları dahi kalmamış hatıraları dîvânlarda yaşamaktadır. Bilhassa Ortaköy ve Beşiktaş'taki mimarî eserlerin sadece manzum kitabeleri dahi müstakil bir kitap oluşturacak hacimdedir. Bunlar arasında Tophane'deki Gerdüne-keşân Kışlası gibi dev yapılar dahi bugün artık tamamen unutulmasına rağmen bunların iz ve hatıraları manzum metinlerde yaşamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Boğaziçi, Galata, Üsküdar, İstanbul, Osmanlı Şiiri, Eski Türk Edebiyatı.

* Makalenin geliş tarihi: 19.04.2022 / Kabul tarihi: 28.05.2022

** Prof. Dr., İstinye Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ahmet.senturk@istinye.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0002-4664-4034).

Giriş

Eskiler günümüzden farklı olarak İstanbul Boğazı'nın Karadeniz çıkışından itibaren şimdiki Marmara ve Ege'yi de içine alacak şekilde Anadolu'nun batısında kalan denizlere Akdeniz anlamında "Bahr-i Sefid" veya "Bahr-i Ebyaz" diyorlardı. Bu biraz da kuzeyde kalan denize "Karadeniz" denmesine karşılık gerek yön gerekse renk ifade etmek üzere verilmiş bir isimdi. Eski renk ve yön anlayışına göre doğu maviyi yani yeşili¹, batı beyazı, güney kırmızıyı ve kuzey de siyahı temsil ediyordu. Buna göre Anadolu'nun güneyindeki denize "Bahr-i Ahmer" yani Kızıldeniz, kuzeyindeki denize "Bahr-i Siyâh" yani Karadeniz dendiği gibi batısındaki denize de Akdeniz anlamında "Bahr-i Sefid" denmişti. Doğuda büyük deniz olmamasına rağmen buradaki büyük ırmaklardan birinin bu yönü temsil eden renge izafeten Yeşilirmak olarak adlandırılması da tesadüf olmasa gerektir. Keza en doğuda var olduğu kabul edilen Çin Denizi'nin eski metinlerdeki ismi de yeşil deniz anlamında "Âb-ı Kebûd" yahut "Bahr-i Ahdar"dır.

Akdeniz ve Karadeniz'in Sınırı

Evliyâ Çelebi "Bahr-i Sefid ile Bahr-i Siyâhuş mâbeynin beyân ider" serlevhası altında Akdeniz ve Karadeniz'in sınırlarına dair kendi kanaatini şöylece tespit eder: *Hikmet-i Hudâ mellâhân-ı ehl-i bihâr ve ashâb-i ittîlâ' ve züvvârıy kavli-i sahîhleri üzre Azakdan İslâmbol Bogazına gelince Karadejiz ola. İslâmboldan Gelibolu Bogazına varınca ol mâbeyn Bahr-i Rûm ola. Kilibü'l-bahreyn ki Ebû'l-feth Sultân Muhammed binâsıdur ol bogazdan aşagası Akdeyiz ola.*²

Pîrî Reis'in bir denizci gözüyle Akdeniz sınırlarını tespiti biraz daha farklı ve detaylı olmakla beraber Kâtib Çelebi de dahil Osmanlıların yaygın

¹ Arapçada "su rengi" anlamına gelen "mâ'î" kelimesinin Türkçede mavi şeklinde kullanıldığı malumdur. Türkçe "yaş" [= sulu] kelimesinden türeyen "yaşıl / yeşil" sıfatında da aynı anlam mevcuttur. Keza Farsça açısından bakıldığında su anlamındaki "âb" kelimesinden türeyen "âb-gûn" da mavi ve yeşil renkleri ifade eden bir yapıya sahiptir. Yakın zamana kadar yaşlıların maviye yeşil, yeşile de mavi demelerinin sebebi aslında bütün bu renkleri "su rengi" olarak görmelerinden kaynaklanan, bizim bugün anlamakta zorluk çektiğimiz farklı bir bakış açısının ürünüdür. Tamamen mavi çinilerden oluşan Çelebi Mehmed'in Bursa'daki mezarına Yeşil Türbe yahut eski adıyla Yeşil 'Îmâret denmesinin sebebi de budur.

² Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme*, Dersââdet 1314, I, 40.

kabulüne göre Akdeniz, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz girişinden itibaren başlayıp Marmara ve Ege'yi de içine alarak Cebelitarık Boğazı'na kadar uzanır³. Buna göre Anadolu ve Rumeli hisarlarının oluşturduğu hattın güneyinde kalan Marmara ve Ege de dahil Cebelitarık Boğazı'na kadar bütün denizler Akdeniz olarak adlandırılmaktaydı. Bununla beraber Nev'î-zâde Atâyî'nin bir inşaat münasebetiyle düşürdüğü tarih kıtasında mermer ve Marmara ilgisini vurgulamak üzere söylediği *Mevc urup mermer-i pâk-i haremi / Aydurur Akdeyizi Marmarayı* NASK, tar.20/16 beytinde olduğu gibi Marmara ismi de kullanılıyordu. Keza Bâli gibi bu denizin coğrafi konumuna hâkim şairlerin *Bahr-i hüsnüñ Kızıl Adası ruhuydur güzelüm / Mermer-i seng-dilüyden geçelüm Marmaraya* BDMY, g.149/2 beytinde olduğu gibi bilinçli olarak ve belki biraz da mermerleriyle meşhur Marmara Adası'nı ihsas etmek üzere bu deniz ismini kullandıkları görülür.⁴ Karadeniz'in boğaz girişinden itibaren güneydeki bütün denizleri Akdeniz olarak tanımlayan Kâtib Çelebi'nin *Cihân-nümâ*'sında yer alan Boğaziçi haritasındaki "Marmara Denizi" yazısı, onun yerine göre bu ismi de kullandığını göstermektedir.

A k d e n i z

Marmara hakkında bu gibi istisnai kullanımlar bir yana bırakılacak olursa manzum metinlerde de İstanbul ve Çanakkale boğazları dahil Cebelitarık Boğazı'na kadar bütün denizlerin "Akdeniz" olarak adlandırıldığı görülür. Üsküdar'da oturması sebebiyle adı bu semtle birlikte anılan Üsküdarlı 'Aşkî'nin "Akdeniz yollarımı kestiğinden, senin huzuruna gözyaşlarımın macerasını arz edemediğim için ağlıyorum" anlamındaki şu beytinde muhtemelen Üsküdar ve belki de Rumelihisarı⁵ sahillerinden itibaren Ege'ye kadar bütün deniz Akdeniz olarak zikredilmektedir:

³ İdris Bostan, "Akdeniz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 231-234.

⁴ Beyitte "Kızıl Ada" olarak zikredilen ada, topraklarının kırmızılığı sebebiyle Marmara'nın Batılılar tarafından Prens Adaları olarak da bilinen adalarından biri ve muhtemelen Büyükkada'dır. krş. *Dâğumun dâiresin aldı gözüm yaşı didüm / Kızıl Ada gibi etrafını deryâ tolaşur* MEDC, g. 68/4.

⁵ 'Aşık Çelebi *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*'sında 'Aşkî'nin Üsküdar'daki evinin meşhurlardan ayyaşlara, satranççılardan tavlacılara kadar her tür insanın uğrak yeri olup burada dillere destan meclisler kurup savurgan bir hayat sürdüğünü, sonunda parası tükenince Yeni Hisar yani Rumelihisarı civarına taşındığını bildirir.

Agladugum bu Akdeyiz yollarum keser / 'Arz idimem kapuğa yaşum mâcerâsını ÜASU, g.531/2. Bir diğer örnek de Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye sallarla geçişine işaret olmak üzere söylenen Akdeyizi geçmişüz biz bir iki sal ile / Himmet-i merdân ile gaybdan irsâl ile YDMÇ, s.5 mısralarıdır. Görüldüğü üzere burada da "Akdeniz" ibaresiyle Çanakkale Boğazı kastedilmektedir. Nitekim mesela Antebli 'Aynî'nin Akdeyiz Bogazını toptolı itdi top kodı / Cünd-i İslâm olmada ta'lîm idüp âteş-feşân ADMA, tar.202/2 türünden çok sayıda beyitte olduğu gibi yakın zamana kadar Çanakkale Boğazı'nın adı resmî kayıtlarda da Akdeniz Boğazı'dır. Bazı metinlerde İstanbul Boğazı'nın "Boğaz Denizi" olarak zikredildiğini de burada hatırlatmakta fayda vardır.

Halkın Nazarında İstanbul Boğazı

Türklerin fetihten önce İstanbul'daki ilk yerleşiminin Anadoluhisarı'nın bulunduğu yaka ve daha sonra Yeni Hisar yani Rumelihisarı'nın bulunduğu bölgeler olduğu bilinmektedir. Tarih boyunca karacı millet olarak yaşayan Türkler için İstanbul'un fethine kadar hayafî önem arz eden ve gerçekten dünyanın kilit noktalarından birini oluşturan Boğaziçi ve iki hisarın bulunduğu bu yerleşim bölgesinin çok farklı bir coğrafi yapıya ve sıra dışı özelliklere sahip bulunduğu malumdur. Anadolu'daki en büyük nehirlerle dahi mukayese edilemeyecek derecede muhteşem vasıflara sahip Boğaziçi'nin, nasıl vücuda geldiğine dair Türklerin zihninde soru işaretleri bırakmaması mümkün değildir. Günümüzde İstanbul Boğazı'nın çok eski devirlerde oluşan bir fay çöküntüsü nihayetinde Karadeniz ve Marmara sularının yükselmesiyle oluştuğuna dair türlü tezler bulunduğu malumdur.

Halkın kanaatine göre eskiden Akdeniz ve Karadeniz birbirinden ayrı denizler olduğu hâlde İstanbul Boğazı Nuh Tufanı sonrasında açılmıştır. Nitekim Üsküplü İshâk Çelebi gözlerinden akan yaşlara mukabil Nuh Tufanı'nı küçümseme sadedinde "Nuh Tufanı sırasında gözüm bir yaşına girmişti. Akdeniz ve Karadeniz gözümden iki yaş küçüktür" manasında Nûh tûfânında bir yaşına girmişdi gözüm / Akdeniz Karadeniz andan kiçidür iki yaş ÜİÇD, g.116/3 der. krş. Yaşumdan Akdeyiz kiçidür hem Karadeniz / Azdur arada farkları iki yaşdur ENDS, g.2348/2. Akdeniz ve Karadeniz'in birbirine karışması hadisesi, koyu ve açık renkli nesnelere yahut Mahremî'nin Şeh-nâme'sinde iki ordunun birbirine karışmasını tasvir eden İrişüp birbirine sundı nîze / Koyıldı Akdeyiz Karadenize MŞHA,

mes.4857 beytinde olduğu gibi iyilerle kötüler veya ak yüzlülerle kara yüzlülerin birbirine karışıp katılması hususunda sıklıkla devreye sokulan klişe bir ifadedir.

Evlîyâ Çelebi'nin de temsilcisi bulunduğu okumuşlar zümresine göre ise onun Rûm Denizi olarak adlandırdığı Marmara ile Karadeniz, önceleri iki ayrı denizken İskender-i Zülkarneyn, Kaydefâ'nın ülkesini suya gark etmek için böyle bir kanal açmıştır. Bu kanaat Garâmî'nin *Kaydefâ-yi gamı gark eyle dilâ Akdeyiz ol / Su gibi pâyine yüz ur koma bir yâr etegin* GDFB, g.1094/2 beytinde olduğu gibi türlü vesilelerle şairlerce de devreye sokulur. Şu beyit de Nev'î-zâde 'Atâyî'nin *Sâkî-nâme*'sinden olup onun da bu konudaki fikrini izhar etmektedir. Devrin en kalbur üstü ilim irfan çevrelerinde yetişmiş bu şairimize göre de İstanbul Boğazı İskender'in kudretinin bir tezahürüdür: *Budur mazher-i ferr-i İskenderî / Ki birbirine koydı bahr ü beri* NASN, mes.532. krş. *Tut fûte o sîmîn-tene İskender-i vakt ol / Birbirine kat Akdeyiz ü Bahr-i Siyâhu* HDMK, g.228/3. Bütün bu kemikleşmiş kanaatlerden daha da ilginç Evliyâ Çelebi'nin iddiasıdır. Ona göre çok önceleri Üsküdar ve Sarayburnu arasında Makdonya denen büyük bir şehir bulunmakta olup bu şehir de iki denizin birbirine karışmasıyla çöküp kaybolmuştur.

Boğaziçi Efsaneleri

Emrî'nin "Senin derdinle suyla dolu gözüm iki denizin birleştiği yere döndü. Onun beyazı Akdeniz, siyahı ise Karadeniz" anlamında söylediği *Gamuyla çeşm-i pür-âb oldı mecma'ü'l-bahreyn / Beyâzı Akdeyiz anuy karesi Bahr-i Siyâh* EDYS g.491/3 beytinde görüldüğü üzere dolaylı olarak Akdeniz ve Karadeniz arasını birleştiren Boğaziçi hakkında "mecma'ü'l-bahreyn" tabirinin sıkça kullanıldığı görülür. Yahyâ Beğ'in *İstanbul Şehrengîzi*'nden alınan şu beyitler de İstanbul sahilleri hakkındadır: *Husûsan uşbu şehr-i 'işret-âbâd / Olupdur şehr-i İstanbul aña ad [...] Sehî-kâmetler ile zeyn olupdur / Kenârı mecma'ü'l-bahreyn olupdur* YDMÇ, mes.2/96, 99. Kur'an'da *Bir vakit Mûsâ genç adamına demişti ki: "Durup dinlenmeyip ta iki denizin birleştiği yere kadar varacağım, yahut senelerce yürüyeceğim"* (Kehf 60) mealindeki ayette iki denizin birleştiği yer anlamında geçen bu tabir hakkında tefsirlerde önceleri Basra Körfezi ile Umman Denizi arasındaki Hürmüz Boğazı yahut Akdeniz'i Atlas Okyanusu'na bağlayan Cebelitarık Boğazı gibi değişik yer isimleri tahmin edilirken Türkler arasında özellikle XVI. yüzyılda ayette

kastedilen yerin İstanbul Boğazı olduğu inancı yerleşik bir kanaat hâlini almıştır. Bunda 1570'te ölen Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'nin gördüğü bir rüya üzerine Hz. Mûsâ'nun yardımcısı ve *Tevrat*'ta *Mûsâ'nun hizmetçisi genç adam* (Çıkış 11) olarak zikredilen Yûşâ'nın kabrinin keşifle bulunmasının da önemli rolü olmalıdır. Nev'î-zâde 'Atâyî de Hızır ile Mûsâ'nın buluşma yerinin burası olduğu kanaatindedir. Balığın suya düşerek canlanması hadisesine imada bulunmak suretiyle Boğaz'ın cana can katan güzelliğini de ima eden şair bu konuda şöyle der: *Dil ü câna hûş cây-i zîbâdur ol / Meger mecma'-i Hızır ü Mûsâdur ol // Odur bahr-i zehhâr-i bî-ka'r ü bün / Odur levh-i ta'lim-i 'ilm-i ledün // 'Asâ-y-ile bahri iderken dü-nîm / Göyül hûtın anda düşürmüş Kelîm NASN, mes.534-536.*

Genc-i Bâd-âver

İstanbul Boğazı'nın Doğu şiiirindeki efsaneleri bu kadarla da bitmez. Nûşîrevân'ın torunu ve Hüzmüz'ün tek oğlu olup aynı zamanda *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevîlerinin de kahramanı olan Sasani hükümdarı Hüsrev-i Pervîz'in sekiz hazinesinden ikincisi ve en meşhuru Genc-i Bâd-âver'dir. Kelime anlamı "rüzgârın getirdiği hazine" olup "bedava/kendi kendine gelen hazine" anlamıyla da yorumlanır. Rivayete göre Hüsrev, isyan edip tahtını elinden alan Behrâm-ı Çûbîn'e karşı kendisine yardım edip tahtını geri kazandıran Mauricius'un Heraclius tarafından öldürülmesi üzerine Bizans'a savaş açmış, Avarlar ile güç birliği ederek İstanbul'u kuşatmak için ordularıyla Boğaz'ın Anadolu yakasına kadar gelmişti. Heraclius hazinelerini Hüsrev'den kaçırmak için gemilere yükletip adalardaki gizli mağaralara göndermeye çalışırken ters esen bir rüzgâr sebebiyle gemiler Kalkedonya yani şimdiki Kadıköy sahillerine kadar sürüklenip karaya oturunca hazineler zahmetsizce Hüsrev'in eline geçmiş. Bundan dolayı bu hazinelere rüzgârın getirdiği hazine yahut bedava gelen hazine anlamında "Genc-i bâd-âverde" yahut "yakışmış, yerini bulmuş" anlamında "Genc-i Şâygân" denmiş.⁶ Nef'î'nin meşhur *Ol kadar el virdi ma'nâ feyz-i evsâfiyle kim*

⁶ Mütercim Âsım *Bürhân*'da uygun, lâyık, yakışır anlamındaki "şâygân" yahut "şâyegân" kelimesinin aslının şahlara, sultanlara lâyık anlamında "şâh-gân" olduğunu bildirir ve Hüsrev-i Pervîz'in 2. hazinesi olan "Genc-i Bâd-âver" in "Genc-i Şâygân" ile aynı hazine olduğunu söyler. "Şâygân" kelimesinin aynı zamanda *eşyâ-yi fâhireye 'itlâk olunup firâvân ve bî-nihâye* manalarına da gelmesi ve bu hazine içinde de çok zengin eşyalar bulunması sebebiyle bu ismin verildiğini bildirir.

/ *Gûyiyâ miftâh-i genc-i şâygânîdür sözüüm* NDMA, k.1/35 beytinde geçen “şâygân / şâyegân” ibaresi ile de “Genc-i Bâd-âver”e işaret edilmektedir. Bu ilgi sebebiyle İstanbul Boğazı’ndan bahseden birçok şair bir münasebetini düşürerek bu hazineden bahseder. Nitekim Nev’î-zâde ‘Atâyî *Sâkî-nâme*’sinin girişinde buradan gelip geçen mal yüklü yelkenli gemileri tasvir ederken ister istemez bu hadiseyi hatırlayarak şöyle diyecektir: *Gelür bâd ile tolı keştileri / Ne keştî ki gencîne-i Kayserî // Nî’amlâ gelen tolı keştileri / Bize andurur Genc-i Bâd-âveri* NASN, mes.540.

S a n d a l S e f a l a r ı

Sultan IV. Murad’ın saltanat yıllarında Kazak çapulcularının şaykalarla gelip Boğaziçi yalılarını yağmalamaları türünden istisnai hadiseler bir yana bırakılacak olursa İstanbul’un fethi sonrası Karadeniz bir iç deniz hâline geldiğinden, Boğaziçi hemen her zaman kuzeyden gelecek tehlikelere karşı güvenli bir bölge olarak görülmüştü. İlk dönemlerdeki yapılanma hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla beraber bu bölgede saraya ait has bahçelerin düzenlendiği ve padişahlarla saray halkının tenezzüh için buralara ilgi gösterdikleri bilinmektedir. Edebî metinlerden XVI. yüzyıl şairlerinden Nev’î’nin bir sonbahar mevsiminde Akbaba mesâiresine giderek orada hava değişikliği için oğluyla birlikte birkaç gün geçirdiğini ve bu hadiseyle ilgili *Hazânda bülbülüñ kim âh-i serdinden solup verdi / Bu kühsârıñ dem-i serdi bize haylî fenâ verdi* NDMT, g.479/1 matlayla başlayan bir gazel nazmettiğini⁷ biliyoruz. Sadece bu bilgi dahi bu bölgelerin gözlerden uzak mekânlarda hoşça vakit geçirmek isteyenler için o devirde de rağbet gördüğünü ihsas etmektedir. Fetih’ten sonra edebî eserlerde işret mekânı olarak Galata’nın yoğun ilgi görmesine mukabil Tâcî-zâde’nin *Heves-nâme*’si gibi eserlerden, baharın gelişyle Kağıthane civarının ilgi odağı hâline geldiği, insanların buraya sadece günü birlik değil çadırlar kurarak uzunca bir süre kalmak için rağbet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Fakat Leylâ Hanım’ın, her bir köşesinin ayrı bir güzelliğe sahip olduğunu dile getirdiği *Gidelüm Göksuya Kandillide mey nûş idelim / Geçüp İstinyeye bülbülleri hâmûş idelim / Gam-i dünyâyı Kalenderde ferâmûş idelim / Kayıgı çekdirelim İskele-i Hünkâre* LHDM, şar.9/2 şarkısında ifade ettiği üzere Boğaziçi, Kağıthane’yle mukayese edilemeyecek derecede farklı güzelliklere sahiptir. Esrâr Dede’nin birçok

⁷ Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2016, I, 204-205.

gazeline ifade ettiği gibi burada özellikle mehtaplı yaz gecelerinde denizde düzenlenen eğlenceler, sahiller boyunca gecenin geç saatlerine kadar seyir hâlinde sürdürülmekteydi: *Gice Kandillide gök kandil olup ol meh-rû / Mâh-tâb eyleyerek eyledi 'azm-i Göksu // Ol şehinşâh-i hüsin basdı kadem şevket ile / Hele Beglerbeginiñ başına devletdür bu // Bogaziçinde bu şeb mey virerek muğbeçeler / İtdi sâger gibi leb-rîz bizi tâ-be-gulû // Gel çelîpâ için itme beni hicrâne dücâr / N'olur İstavroza gitme bu gice kâfir-hû // Suhha dek eyleyelüm şevk ile zevk-i mehtâb / Mestdür çeşm-i siyeh-meste yeter bu uyku // Tâb-i mehtâbî görüp hayrete düşmüş hurşîd / Gösterür göz kıpup encüm anı mâha togru // Meclisi keyf-i 'arak 'âlem-i dîger itdi / Rûy-i mînâmuza 'aks eyledi hattâ mînû EDHK, g.195/1-7.*

Hemen şunu da ilave etmek gerekir ki şiirlerde Kâğıthane ve Boğaziçi'nde sazlı sözlü ve içkili olarak icrası işlenen bu eğlencelerin önemli bir kısmı sadece bir kurgu ve hayalden ibaretti. Bunu ömründe hiç âşık olmadığı yahut şarap içmediği hâlde dîvânı aşk şiirleri ve işret tasvirleriyle yüklü şairlerin ifadeleri gibi düşünmek gerekir. Bu gibi eğlencelerin yasaklığı sebebiyle konu edilmesinin, şiiri daha da cazip hâle getirdiği muhakkaktır. Bunları bir cami imamı olup arkasında Müslümanların beş vakit namaza durduğu Helâkî'nin, okuyucusunu her fırsatta işret için Galata'ya geçmeyi teşvik eden *Mey ü mahbûb ile 'ayşın koma elden Kalâtânuy / Helâkî bâde iç 'ömr-i 'azîzi virmedin bâda HELD, g.126/5* türünden beyitleri gibi yorumlamak gerekir. Zira birçok kaynaktan da anlaşılacağı üzere o devirde devletin kolluk kuvvetlerine sus payı verilmeden bu türden içkili sandal sefalarının ulu orta icra edilmesi, son derece riskli ve hayli cesaret isteyen bir durumdur: *Bahçelerde eğlenmeğe gitmiş olan zengin kadınlar yakalandıkları vakit, canlarını kurtarmak için kemerlerini, küpelerini ve bileziklerini vermeğe mecbur kalırlar. Maazallah, bostancıbaşı denizde kadın ve erkek hanenelere rastladı mı, sorgu sual etmeden kayıklarını batırır. Rumlar, rüşvet vermeksizin ziyaretgâhlarına gidemezler. Aksi takdirde, bostancıbaşı tatar gibi yetişir. En çok para verenler onun elinden kurtulurlar, birçokları da, ölüm korkusundan dağlara ve derelere kaçarlar. Yakalananların kalkanı, büzükleri ile tabanlarıdır. [...] Bostancıbaşı'nın falakası yoktur, dövülen adamların sağ ve sol bacaklarına tokmak vurdurur. Dayak yiyenler bağırıp çağırırken, kendisi oturup şarab içer. "Padişah başı için sultanım meded"*

diye yalvarmalar beyhudedir. O “Çevir a büzüğü” diye emir verir ve sopalar dumbe'nin (kış) üzerine inmeğe başlar.⁸

Bunu günümüz insanının idrâki hayli zordur fakat o devirde karı koca dahi olsa kadın ve erkeğin aynı sandala binmeleri hoş karşılanmazdı. Abdülhak Şinasi Hisar bu durumun İstanbul adabımuâşeretine ters düştüğünden bahisle buna uymayanlara taşralı gözüyle bakıldığını şöyle ifade eder: *Bir beyin kayığında bir hanımla beraber gezmeye çıkmaları, yasak olduğu kadar, İstanbul zarafetine de muhalif olacaktı. Karı koca beraber çıkanlar ve gidecekleri yer için aynı bir nakil vasitasına birlikte binenler mutlaka uzak vilayetlerden gelenler ve kendilerine “taşralı” denilmesi adet olanlardı*.⁹

Boğaziçi'nde Dervişler

Şinasi Hisar yine aynı eserinde bu gibi sandal gezilerine halk arasına karışması mümkün olmayan devlet ricali ve ulema ile şeyhlerin katılmasının mümkün olmadığından bahseder: *Fakat bu gecelerde yalılarından çıkamayanlar ve bu mehtap alemine iştirak edemeyenler de vardı. Bir kere, nazırlar gibi, o zamanlarda “rical-i devlet” denilenlerin halkla temas etmeleri yasak gibiydi. Bütün ulema, sarıklılar ve şeyhler gibi, dini bir kıyafet taşıyanlar da din taassubundan bu kadar uzaklaşan böyle dünyevi toplantılara gelemezlerdi*.¹⁰

Halbuki aşağıda “gümüş servi” bahsinde ayrıca temas edileceği üzere Ahmed Cevdet Paşa'nın *Mârûzât*'ında verdiği bir bilgiden hareketle paşanın böyle bir sandal gezisi veya eğlencesine bizzat iştirak ettiği bilinmektedir. Keza *Boğaziçi Mehtapları*'nda iddia edildiği gibi dervişlerin bu gezilere katılmadıkları da doğru değildir.

XVI. yüzyıldan itibaren yoğun olarak Boğaziçi'nde icra edildiği bilinen bu gibi sandal gezileri sadece rind meşrepli işret erbabınca değil aynı zamanda tarikat ehli dervişler tarafından da rağbet gören bir tenezzüh vesilesiydi. Eserlerinde sıklıkla Boğaziçi köylerinden bahseden ve bu bölgeyi karış karış bildiği anlaşılan Nev'î-zâde 'Atâyî'nin *Sâkî-nâme*'sinden alınan şu beyitlerden Mevlevî, Gülşenî ve Kalenderî dervişlerinin de zikirler ve neylerle, muhtemelen ilahîler de okuyarak sandal gezileri tertip ettikleri

⁸ Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi XVIII. Asırda İstanbul*, (nşr. Hrand D. Andreasyan - Kevork Pamukciyan), Eren Yayıncılık, İstanbul 1988, 50-51.

⁹ Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, 21.

¹⁰ Abdülhak Şinasi Hisar, *a.g.e.*, 65.

görülmektedir: *Meşâyih gelür hây ile hây ile / Geçer her biri zikr-i deryâ ile // Dil-i 'ârif-âsâ olur pür-hurûş / Gelür ol hevâ ile deryâya cûş // Gehî Mevleovîler ki seyrân ider / Gelüp ol kenârî neyistân ider // Deler lüccenüj bagrını ol nevâ / Gelür raksa girdâblar câ-be-câ // İder Gülşenîler nevâ-yı garîb / Olur gülşen-i sohbe 'andelîb // Güzâr eyleyüp hayl-i abdâl-i Rûm / Pür eyler çerâgını hakkı'l-kudûm NASN, mes.584-589. Nitekim Boğaziçi'nin tekke ve tarikatlere ev sahipliği etmesi, kuruluşları fetihle çağdaş olan Rumelihisarı üstündeki Bektaşî tekkesi ve Beykoz'daki Akbaba tekkesinin tesis yıllarına kadar uzanır.*

Â l e m - i Â b

Bütün bu deniz tenezzühlerinin tasvirinde müşterek kavramın “âlem-i âb” olması bakımından burada bu ibare hakkında da bilgi vermek gerekmektedir. Buna sözlüklerde “işret meclisi” anlamı verilmeyle beraber neden “âlem-i âb” [= su meclisi] dendiği konusunda tam bir açıklık getirilmemiş, Farsça sözlüklerde de mestlik hâlini ifade etmek için söylendiği kaydedilmekle yetinilmiştir. Şarapla kendinden geçenlerin farklı bir âlemde yaşadıklarını göstermesi bakımından ‘Azmî-zâde’nin “Mestin gözünde dünyanın hiçbir değeri olmasa buna şaşılır mı? Âb âleminin en yüce feleği şarap kabarcığıdır” anlamındaki şu beyti ilginç bir örnek oluşturabilir: *N’ola ‘aynında olmazsa cihân mest-i mey-i nâbuş / Habâb-i bâdedür çerh-i berîni ‘âlem-i âbuş AHBK, g.392/1. “Âlem-i âb”ın konu edildiği beyitlerin ortak yönlerinden biri de baharın gelişidir. Rezmî’nin “Bahar gelince bahçelerde akarsularla dolaplar dönmeye başlar. Şarabı ele al ki âb âlemi yerine gelsin” anlamındaki şu beytinde böyle bir bahar kompozisyonu oluşturulmuştur: *Nev-bahâr irdi döner bâgda cûlarla dolâb / Meyi al deste ki icrâ ola tâ ‘âlem-i âb RDMG, g.28/1. Şeyh Gâlib’in baharı, bulut müsveddelerini temize çeken bir nakkaşa benzettiği şu beytinde de bu mevsimin âb âleminin bir gereği olduğu şöylece vurgulanır: *Müsevedât-i sehâbî idüp bahâr beyâz / Vücûb-i ‘âlem-i âb oldu sû-be-sû tahrîr ŞGNO, k.32/18. krş. *N’eyleyem ‘ayş-i bahârî ol lebi mey-gûnsuz / Var mı bezmüj ‘âlem-i âb olmayınca ‘âlemi ŞDŞD, g.126/4. Şeyh Galib’in doğan güneşi şarap küpüne, sabahı da âb âleminin altın ipli çadırına benzettiği şu beytinden, bu kabil işret meclisleri için tabiatın güzel köşelerine çadırlar kurulmuş olabileceği kuvvetle tahmin edilebilir: *Şarâb-hâne-i subha konup hum-i hurşîd / Kuruldu hayme-i zerrîn-tnâb-i ‘âlem-i âb ŞGNO, g.16/6.*****

“Âlem-i âb” tabirinin birçok şiirde su, su kenarı, kayık v.b. unsurlarla birlikte zikredilmesine nazaran bunun -en azından Türk edebiyatında- akarsu yahut deniz kenarı gibi suya nazır mevkilerde tertiplenen yahut sandalda icra edilen işretler hakkında kullanıldığı yönünde güçlü tahminlere yol açan beyitler mevcuttur. Mesela Râmî’nin eğer âlem-i âbın zevkine varılmak isteniyorsa su kenarının tercih edilmesi gerektiğini söylediği şu beyti bu kabildendir: *Safâsın sürmek isterseñ eger kim ‘âlem-i âbuñ / Kenâr-i cûda her dem bâde iç câm-i mürevvakdan* RAÇD, g.227/3. Sâmi de Boğaz sahilindeki bir âb âleminden şu şekilde bahseder: *Tarâvet-i çemen ü nûş-i mey ü leb-i deryâ / Tamâm-i ‘âlem-i âbı Hisârdan gördük* SDFS, g.75/5. Muvakkit-zâde’nin havuz kenarındaki bir âb âlemini tasvir ederek kırmızı havuz balıklarının, şarap ateşinin hararetiyle kızardığını iddia ettiği şu beyti, “âlem-i âb” için bir su kenarı şartını akla getirmektedir: *Var-ise âteşi sahbânuy oldı ‘aks-endâz / Ki itdi mâhî-i havzı kebâb ‘âlem-i âb* MPEB, g.38/5. Ancak Enderunlu Vâsif’in *Bak ol meh-i tâbendeye zevrakçe kışinde / Beyzer ayın on dördüne ammâ on üçinde / Dolu kayığum câm ü mey ü mîve içinde / Gel ‘âlem-i âb idelüm ey meh bu hevâda* ENDV, mus.127/3 mısralarıyla özetlediği üzere bu eğlenceler daha çok kayıklarda, meze ve içki eşliğinde icra edilmekteydi.

Gerek kelime anlamının “su âlemi” demek olması gerekse su kenarlarında icra edilmesi sebebiyle şairlerin bu tabirin geçtiği beyitlerde ısrarla bir şekilde su ve suyla ilgili kavram ve kelimelere yer verdikleri görülür. Tecellî’nin şarabı işret meclisinin yüzü suyu olarak gördüğü *Bâdedür âb-rûy-i ‘âlem-i âb / Bâdedür ebr-i şu’le-bâr-i neşât* TDSD, g.61/2, Kâmî’nin perilerin sulak yerlerde yaşamasını ima ederek söylediği *Olursa tıfl-i dilüñ nazra-gâhu ‘âlem-i âb / Perîler içre o hûrî-likâ gelür görünür* KDAY, g.46/3 yahut Nev’î-zâde’nin İskender’in ülkesini selle yok ettiği Kaydefâ’dan bahsettiği *‘Âlem-i âb içre gör mânend-i mülk-i Kaydefâ / Bâde zühdüñ nice biñ şehri harâbın gösterür* NASK, g.73/3 beyitlerinin tamamı bir şekilde suyla ilgilidir. krs. *Vehbiyâ cûş ü hurûş üzre iken ‘âlem-i âb / Bir gün elbette yıkar rindüñ esâsın seyl-âb / Mâhasal ehl-i harâbât olur hâne-harâb / ‘Sâmiyâ hâne-ber-endâzî-i dil hem-çü habâb / Cûşîş-i mevce-i seylâbe-i sahbâdandır* SVAY, k.66/5.

Asıl karşılığı kayık olan “zevrak”ın şiirdeki yaygın anlamlarından biri de şarap kadehi olması bakımından şairlerin âb âleminden bahsettikleri beyitlerin birçoğunda tevriye oluşturacak şekilde “zevrak” ibaresine özellikle yer verdikleri görülür. Haşmet’in böyle bir işret meclisinde

sevgiliye kadehle / sandalla yakınlaşmak istediğini ifade ettiği şu beytinde böyle bir durum söz konusudur: *Bogaçiçinde zâhirdür safâsı 'âlem-i âbuy / Yanaşdum zevrak-i meyle kenâr-i vasl-i cânâne* HKHA, g.207/3. krş. *Ne hoş nümâyış olur rûy-i bahre bu zevrak / Bat-i şarâb iledür zevki 'âlem-i âbuy* NDAG, g.75/5; *Seyr eyle kârın 'âlem-i âb içre Gâlibüyy / Zevrak alur sefîne-i şî'r ü gazel virür* ŞGNO, g.84/7; *Çıkup mestâneleer zevrakçe ile 'âlem-i âba / Atılsun mevc-i sahbâdan kenâre lenger-i mînâ* SZPD, g.7/5; *Eyyâm güzel zevrak-i câm ise müheyyâ / Ey Cem'î biraz geşt ideliüm 'âlem-i âbı* CDBK, g.129/5.

Mehtap ve Gümüş Servi

Boğaziçi'nde düzenlenen bu gibi eğlencelerin vazgeçilmez unsurlarından biri de mehtap olup bu yazıda örnek olarak verilen beyitlerin önemli bir kısmında ay ışığının ısrarla devreye sokulduğu görülür. Buna ilave olarak burada son yıllarda yanlış ve yaygın olarak ay ışığının su üzerinde bıraktığı aksi hakkında kullanılan “gümüş servi” kavramının eski şiir geleneğindeki anlamı üzerinde durma gereği bulunmaktadır. Eski şiirde çok yaygın bir klişe olarak kullanılan bu tabir ile boyu servi gibi mütenasip, teni ise gümüş kadar parlak ve pürüzsüz güzellerin kastedildiği bilinmektedir. Kemâl Paşa-zâde'nin *Yûsuf ü Züleyhâ*'sında kahramanlar arasındaki bir muhavere geçen *Didi iy servo-kad sîmîn-beden yâr / Cinân bâğındaki nahl-i şeker-bâr* KPYZ, mes.5149 türünden yüzlerce beyit bu terkinin anlamını açıklayıcı mahiyettedir. Revânî'nin bir güzelin boyunu uzunca bir şamdan mumuyla mukayese için söylediği *Şem'i kimse sayı teşbîh idimez ey lâle-had / Gerçi yalın yüzlü bir sîmîn-bedendür servo-kad* RDZA, g.42/1 beytinde olduğu gibi kemikleşmiş bu klişe tabir, teşhis yoluyla da olsa daima insanlar hakkında kullanılır. Taşlıcalı Yahyâ ve 'Ulvî'nin şu beyitlerinde geçen “serv-i sîm-endâm” ile kastedilen de mutlak surette insandır: *Biri bir servo-i sîm-endâm dil-ber / Dehânı gonca-i handâna beyzer* YDMÇ, mes.2/248; *Cihânı sarsar-i âhuyla ber-bâd itdüyy ey 'Ulvî / Anuy-çün incinüp başın salar ol servo-i sîm-endâm* DUBÇ, g.483/7.

Cezerî Kâsım Paşa'nın servi gibi mütenasip boylu bir güzeli gümüşten dökülmüş bir heykel gibi tasavvur ederek söylediği *Boyuş bir servo-i ra'nâdur çekilmiş sîm-i hâlisden / Lebüyy dürc-i güher üzre konulmuş la'l-i nâb ancak* CKPD, g.119/2 yahut Gelibolulu 'Âlî'nin *Müşâbih anca gümüştenden dökilme bir serve / O külçe ol beden ol sîm-i hâmdan sîmâ* GMAD, g.12/2 beyti türünden beyitlerde ise yukarıda izah edilen gümüş ve servi ilişkisinden hareketle gümüşten

dökülmüş heykel kadar güzel ve servi kadar zarif boylu güzeller tasvir edilmiş. Türk ve İran edebiyatlarında şairlerin sevgiliyi kilise yahut Budist tapınaklarındaki heykellerle özdeş tutarak onu altın ve gümüş gibi değerli madenlerden dökülmüş heykellere benzetmeleri de şiir geleneğinin inkâr edilemez bir gerçeğidir. Dolayısıyla “serv-i sîm-endâm” yahut “büt-i sîm-endâm” gibi tabirler bütün bu birikimlerin şiir dünyasında tecessüm etmiş klişe bir ifadesinden başka bir şey değildir.

Hâl böyle iken Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Mârûzât*’tan naklettiği bir anekdot, son yıllarda eski edebiyat metinlerini yeniden yorumlama hususunda “gümüş servi” kavramına kaynak gösterilerek hayli revaç görmektedir. Büyükdere ve Bebek koylarında mehtapta düzenlenen musiki âlemlerinde ayın sudaki yansımasına “gümüş servi” dendiğine dair Cevdet Paşa kaynaklı bu rivayetin eski metinlerde geçen “gümüş servi” yahut “serv-i sîm-endâm” kavramıyla yakından uzaktan bir ilgisi olmadığı gibi, bu bilgi esas alınarak geliştirilen bazı yeni tarz metin yorumları da mesnetsiz ve zorlama gayretlerden ibarettir. Eski edebiyat mahsüllerinden binlerce beyit taransa dahi “gümüş servi” tabirinin değil ayın denizdeki yansıması, servinin sudaki yansıması hakkında dahi kullanılmadığı görülür. Cevdet Paşa’nın muhtemelen Şeyh Gâlib’in *Hüsn ü Aşk*’ında Hüsn hakkında söylediği “Boynu, su kenarına aksi düşmüş cıva gibi parlak bir servi yahut Boğaziçi’nin sularına vurmuş bir mehtaptı” mealindeki *Gerden leb-i cûda serv-i sîm-âb / Gûyâ ki Bogaziçinde mehtâb* ŞGHA, mes.433 beyti hakkında verdiği o günlere mahsus bu bilgiyi, bazı araştırmacılar eski şiirin bütün metinlerine teşmil etmeye çalışınca böylesine yanlış ve mesnetsiz bir bilgi kirliliği ortaya çıkmış görünüyor. Her şeyden önce Gâlib’in bu beyti eski şiir geleneğinin yerleşik ifade kalıplarına nazaran son derece sıra dışı ve orijinal bir kurgu olup yüzlerce yıllık şiir geleneğini böyle bir beytin üzerine kurmak kabul edilmesi mümkün olmayan bir durumdur.

Necâtî, Bâkî, Yahyâ Beğ v.b. birçok büyük şairin divanlarında “gümüş servi” tabiri incelendiğinde, bunun ay ışığının sudaki yansıması manasında kullanılmış olabileceğine dair en ufak bir ipucu bulunmaz: *Salınurken nâz ile gülşende görenler didi / Cenneti tonatdı dil-ber serv-i sîm-endâm ile* NBDA, g.495/2. Ahmed Cevdet Paşa sözü yabana atılacak bir şahsiyet değildir. Bu sebeple onun verdiği bilgi doğrultusunda Şeyh Gâlib de dâhil eski edebiyat metinlerinden yüzlerce beyit taranmasına rağmen eski şiir geleneğinde böyle bir mazmuna rastlamak mümkün olmadı. Son devir şairlerinden

Antebli 'Aynî'nin *O gümüş servi yine bu gece mehtâb itmiş / 'Aksini âbda gördük meh-i tâbân ile biz* ADMA, g.94/3 beyti bu iddiayı destekleme mahiyetinde ilk bakışta biraz ümit verse de buradaki "gümüş servi" ibaresi de esas itibariyle endamı yerinde ve bedeni gümüş gibi parlak bir insandan başka bir şey değildir. Böyle bir güzelin sudaki yansımalarının ay ışığı ile birleşmesi ifadesi, belki XIX. yüzyılda kısa bir süreliğine kullanılan yeni bir mazmun olabilir. Ancak bunu eski şiirin tamamına teşmil etmek her türlü mesnetten uzak bir iddia olmaktan ileri gidemez.¹¹

Nitekim Boğaziçi ve "gümüş servi"ye dair bütün bu iddiaların gerçekte Sultan Murad döneminde Göksu deresi civarının tanzimi sonucunda o bölgeye bizzat padişah tarafından verilen bir isimden kaynaklandığı, Eremya Çelebi'den elde edilen bir bilgiyle vuzuha kavuşmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Boğaz'da sandal sefasına çıkanlar arasında "Gümüş Servi" mekân isminin asıl anlamı zamanla unutulmuş mehtabın sudaki yansıması hakkında oldukça hoş bir yakıştırma geliştirilmiş. Bu konuda aşağıda "Göksu" alt başlığında ayrıca bilgi verilecektir.

Â y î n e - i R e v z e n l e r

Boğaziçi ve mehtap dendiği zaman burada her biri bu coğrafi dokunun sanki tabii birer unsuru imişçesine düzenlenmiş yalıların bugün artık

¹¹ Çiçek açmayıp meyve vermeyen bir ağaç olan servinin dibine sarmaşık gülü yahut yasemin fidesi dikilerek bunun, servi dalları arasını sararak çiçekler açması ve böylece çiçek açmış bir servi görüntüsü sağlanması çok eski bir bahçe geleneği olup bunun edebiyattaki yansıması daha çok "serv-i semen-ber" yahut "serv-i gül-endâm" olarak ifade edilir. Bâkî'nin *Öykünür sen serv-i sîm-endâma beyzer serv-i bâg / Yâsemenler dikkiler tolaşdılar endâmına* BDSK, g.457/3 beytinde dibine yasemin dikilmiş bir serviden "serv-i sîm-endâm" olarak bahsedilmektedir. Beyitteki ifadeye göre bahçedeki servinin dibine, gümüş bedenli ve servi boylu güzel gibi olması ümidiyle yasemin fidesi dikilerek ağaç bu yolla gümüş bedenli sevgiliye benzetilmeye çalışılmış. Nitekim Sehâbî de "Eğer gümüş bedenli servi senin güzelliğine özenmeseydi bunca dert dikenine müptela olmazdı" derken yine bu servi ağacı üzerine sardırılan dikenli bir sarmaşık gülü fidanını kastetmektedir: *Hâr-i derde mübtelâ olmazdı bu gülzârda / Hüsnüye öykünmese ey serv-i sîm-endâm gül* SDCB, g.233/5. Görüldüğü üzere bu beyitlerde servinin gümüş bedenli olması, âdeta dibine bir sarmaşık gülü dikilerek bunun servi ağacını sarması şartına bağlanmış görünüyor. Buna göre eğer "gümüş servi" günümüzde "mavi servi" denen servi cinsinin o devirdeki ismi değilse bile en azından Bâkî ve Sehâbî'nin yukarıdaki beyitlerinde olduğu gibi üzerine yasemin sardırılmış bir servi ağacından başka bir şey değildir.

neredeysse tamamen unutulmuş bir özelliğinden bahsetme gereği vardır. Bir dönem özellikle Boğaz'daki yalıların pencere pervazlarının üst çerçevesine 45 derecelik açıyla aynalar yerleştirilmesi yaygın bir moda hâline gelmişti. Böylece mehtaplı gecelerde ayın denize vuran ışıkları camdan yalının içine aksederek geceleri mekânın ay ışığı ile aydınlanması amaçlanıyordu. Rahmetli hocam Ömer Faruk Akün bir sohbetinde eski yalılarından birinde bu pencere aynalarını gördüğünü nakletmişti. Nedim'in böyle bir pencere aynasının parıltısı karşısında, deniz aynasının mehtaba ihtiyacı kalmadığını söylediği şu beytinde bu aynalara işaret vardır: *Olaldan câm-i sâf-i revzeni tâbende kurtuldu / Niyâz-i pertev-i mehtâbdan âyîne-i deryâ* NDAG, kıt.42/24. Kırımlı Rahmî'nin şu beytinde de bu pencere aynaları söz konusu edilmektedir: *Temâşâ eylese âyîne-i revzenleri dîde / Virür keyf-i dîger nezzâreye çün câm-i gam-fersûd* KRDS, tar.2/8. Özellikle rutubete karşı son derece dayanıksız olan eski aynaların durumu düşünülecek olursa bunların deniz kenarında ne kadar kullanışlı olacağı hususu oldukça problemlili görünüyor. Nitekim Nâbî'nin gönlü eski bir penceredeki paslanmış aynaya benzetmesi bundan olmalıdır: *Göñül bir câm-i jeng-âlûde döndi köhne revzende / Zemâniyle aya âyîne-i 'âlem-nümâ dirken* NDAF, g.621/2. Diyarbakırlı Said Paşa'nın dışarıdan gelen bir ışığın kâşâne penceresindeki yansımalarının sevgilinin yüzünün parıltısı olduğundan bahsettiği *Rûy-i dil-bermiş meger 'aks eylemiş âyîneye / Nâgehân bir şu'le çıkdı revzen-i kâşânenen* DSPD, g.61/2 beytinde de bu meyilli aynaların dışarıdaki ışığı içeriye yansıtması gibi görüntüyü de yansıtması konu edilmiş. Sünbül-zâde Vehbî bu aynalardan "âyîne-câm" [= pencere aynası] olarak bahseder: *Sûret-i müllk-i cihân-âbâdı rûşen gösterür / Mihr-veş revzenlerinden berk uran âyîne-câm* SVAY, k.45/7.

Galata (Firengistân / Kâfiristân / Kalâtâ)

Günümüzden çok farklı olarak yüzyıllar boyunca İstanbul'dan tamamen ayrı müstakil bir kent olarak görülen Galata, XIX. yüzyılda dahi gerek mimari yapıları gerekse insan dokusu itibarıyla kısmen Batı ülkelerine ait bir yerleşim görünümünde idi. Fetihden sonra daha çok İstanbul sur içine yerleşen Türkler büyük cami, medrese, çarşı ve hamamlarla şehrin çehresini değiştirirken ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin yaşadığı Galata'da yer yer oluşan Türk mahalleleri, sınırlı sayıdaki han ve bedestenler ile Arap Camii ve XVI. yüzyılda Kılıç Ali Paşa Külliyesi gibi birkaç yapı dışında göz dolduran imar faaliyetlerine girişmediler. Fetih sırasında kendisini

savunabilecek askerî güce sahip bir Ceneviz kolonisi olan Galata, etrafı güvenli surlarla çevrili olduğu hâlde Türklere karşı koymayıp teslim olması sebebiyle bir bakıma imtiyazlı bir yapıya sahipti. İstanbul'un dış ticaretini de elinde bulunduran Galata, Batı'ya açılan deniz ticaretinin kapısı konumundaydı. Yönetim bakımından İstanbul sur içi haricinde "Bilâd-ı Selâse" olarak adlandırılan Eyüp, Üsküdar ve Galata, adlî ve idarî bakımdan da İstanbul'dan ayrı bir yapıya sahip olup mevlevîyet payeli kadılar tarafından yönetiliyordu. Buna göre Galata Kadılığı, Tophane ve Yeniköy'ü de içine alarak Boğaz'ın Avrupa yakasına kadar uzanan geniş bir sahanın asayiş ve idaresinden sorumluydu. Galata'nın sur içi sınırları kuzeyde Galata Kulesi, batıda şimdiki Azapkapı Camii sahili ve Tophane cephesiyle çevriliydi. Fetih'ten sonra şimdiki Bankalar Caddesi ve Okçu Musa Camii bölgesi civarında yayılan Türk mahalleleri ile Kasımpaşa'ya doğru genişledi. Mustafa Efendi'nin *Gülşen-i Pend'*inde geçen *Ebâ Eyyûb-i Ensârî civârı / Mukâbilinde şehr-i Galatadur* MEGP, b.1778 beytinde açıkça ifade edildiği üzere o devirde Türkler şimdiki Sütlüce ve Kasımpaşa'yı da Galata olarak görmekteydiler.

Ortaçağ dünyasının önemli ticaret merkezlerinden olması bakımından Galata, banker ve tüccarlarıyla büyük bir servet ve zenginliğin de ev sahibiydi. Şehrin birbirinden güzel yapılarla süslü olması da bunun tabii bir sonucudur. Üstelik Fetih sırasında surları dahi tahrip olmayan bu şehir, tanınan ticari imtiyazlar sebebiyle Osmanlı zamanında büyük bir imparatorluğun ticaret merkezi hüviyet ve konumunu da kazanarak daha da geniş bir refah ve zenginliğe kavuşmuştu. Bunun tabii sonucu olarak buradaki malikâneler ve Avrupa tarzı yapıların güzelliği de Türk şairlerince her fırsatta dile getirilmekteydi. Zâtî'nin *Ger görse Mânî vây yine görsem anıdır / Tasvîr şöyle virdi Kalataya sûreti* ZDAN, g.1771/6 beyti türünden ifadeler şehrin bu güzelliklerini yüzyıllar sonra da gözler önüne serecek mahiyettedir. Nitekim Batılı ressamların kalem ve fırçalarından günümüze yansıyan Galata tabloları bu ihtişam ve güzelliği bütün canlılığı ile gözler önüne sermektedir.

Günümüzde Galata'yı değil, Kadıköy ve Üsküdar'ı dahi kimse İstanbul'dan ayrı düşünmez. Ancak eski metinlerde Galata daha çok Frenklerin yaşadığı ve arada bir deniz engeli bulunması sebebiyle İstanbul'dan tamamen ayrı görülen bir yerleşim yeridir. Öyle ki Fatih dahi *'Avniyâ kılma gümân kim sayâ râm ola nigâr / Sen Sitanbul şâhusun ol [da] Kalâtâ*

şâhidur FŞKE, g.14/5 diyerek Galata'yı müstakil bir şehir olarak görmüştür. Bu durum sadece Osmanlı dönemine has olmayıp Bizans zamanında da aynıdır. O devrin Galata'sı İstanbul'a nazaran "karşı" anlamındaki "Pera" olup bununla Galata surları içinde yaşayan yabancı tüccarların bölgesi kastedilir ve burada yaşayanlar dilleri ve gelenekleriyle İstanbul halkına hayli yabancı bir yapı arz ederlermiş. Helâkî, Süheylî, Sâkî ve Livâyî gibi birçok şairin beyitlerinde Galata ve İstanbul yüzyıllar boyunca birbirinden ayrı iki farklı şehir olarak görülmüştür: *Görenler bu iki şehri hezârân âferîn eyler / İlâhî yıkma bünyâdın Sitanbûluğ Kalatanuğ* HELD, tah.5/IV-2; *Yoluğ ugrarsa tâ ki pâ-y-taht-i Âl-i 'Osmâna / Tefahhus eyle ahvâlin Sitanbûl ü Galatanuğ* SDEH, mus.15/2; *Yaşum deryâsınuy iki yanında bu iki çeşmüm / Biri şehri-i Sitanbuldur biri şehri-i Kalatadur* PBKG, g.1689/2; *Felekde görmedüm mislin bu iki şehri-i ra'nânuy / Nazîri yoh-durur hergiz Sitambûl ü Galâtânuy* LDKS, g.265/1; *İki şehri-i mu'azzemdür Kalâtâ ile İstanbul / Hakîkatde dü-âlemdür Kalâta ile İstanbul* YAZP, b.921.

Dünyaya açılan bir ticaret merkezi konumundaki şehrin, bu zenginliğin bir sonucu olarak birbirinden güzel yapılarla süslü ve terk edilemeyecek kadar güzel olduğunu tahmin etmek güç değildir: *Semer kand ü Buhârâyı Sehâbî seyr idem dirdüm / Velî terk idimez gönlüm Sitanbûl ü Galâtâyı* SDCB, g.397/5. XVIII. yüzyıl şairi Ebûbekir Celâlî özellikle XVI. yüzyıldan itibaren surlar içine sığmayarak şimdiki Tünel ve İstiklâl Caddesi'ne taşan Galata'dan İtalyan tarzı gösterişli mimarî yapıları, Venedik ve Fransız sarayları ve bu ülke tüccarlarının ihtişamlı malikâneleriyle "seçkin bir ticaret merkezi ve refah mahalli" diyerek şöyle bahseder: *Degül mi meskeni şehbenderân-i âfâkuğ / Güzîde bender ü cây-i refâhdur Galata* ECES, tar.152/11.

Fatih'in aşkın yüceliğini vurgulama sadedinde "Eğer o Frenk putperesti benim gönlümü ele alırsa onun esmer beni için İstanbul ve Galata'yı bağışlarım" dediği *Eger ân gebr-i efrencî be-dest âred dil-i mâ-râ / Behâl-i Hindüyeş bahşem Sitanbûl ü Kalâtâ-râ* FŞKE, g.72/1 beyti istisna edilecek olursa İstanbul dışından bu şehre gelip ihtişamı karşısında hayran kalanlar gibi İstanbul'da yaşayan şairler de buranın dünyadaki hiçbir beldeye değişilmeyeceği kanaatindedirler: *Safâ vü Merve hakkı-y-çün her iklimiü tavâfında / Niyâz itdükçe kiblemdür Kalâtâ ile İstanbul* YAÇA, g.115/2; *Cihân müllinde cennet var-ise şehri-i Sitanbuldur / Cihâna dahi virmez rind olanlar Kalata semtin* MCDM, g.485/6; *Semer kand ü Buhârâyı Sehâbî seyr idem dirdüm / Velî terk idimez gönlüm Sitanbûl ü Galâtâyı* SDCB, g.397/5; *Helâkî bir dahi görsem*

Sitanbûl ü Kalâtâyı / Ebed ayımaz idüm Mısr ü Semerkand ü Buhârâyı HELD, tah.5-VI/1; *Getürmez idi Fûrs ehli dile Kum ile Kâşânın / Varup meh-rûlerin görse Sitanbûl ü Galâtânuy* MDCA, g.1629/1; *Baglamaz Firdevse göjlini Kalâtâyı gören / Servi ayımaz anda ol serv-i dil-ârâyı gören* FŞKE, g.60/1.

Şairler Hadîdî'nin *Tevârîh-i Âl-i 'Osmân'*ındaki *Kalata kûşesinden tâ Sitanbul / Kesilmişdi temür zencîr ile yol* HTAO, mes.3244 beytinde olduğu gibi bazen İstanbul muhasarası sırasında Bizans'ın Haliç'e gerdiği zincirden bazen Galata'nın eski ismi Pera'dan bahsederek bir vesileyle bu semt hakkında ilginç bilgiler verirler: *Cenevizlüde iken ismi imiş çünkü Pîre / Pîre boldur it uyutmaz Galata ismi tîre* ECES, müf.69. Hadîdî'nin sözünü ettiği meşhur zincirin bir parçası geçen yüzyıl başlarına kadar herkesin görebileceği bir biçimde Haliç kıyısında durduğundan her konuya temas eden şairlerin bu zincirden bahsetmemeleri de mümkün değildir.

Galata'da Ayak Seyri

Yakın zamana kadar özellikle Balkan şehirlerinde sürdürüldüğü üzere yazın ikinci vaktinden sonra şehrin en geniş caddesi üzerinde "piyasa etme" yani yol boyunca gidip gelerek dolaşmaya çıkma şeklinde sürdürülen bu gelenek eski metinlerde "ayak seyri" olarak geçer. İnsanlar en güzel elbiselerini giyerek dolaşırken bu vesileyle birbirlerini görerek selamlaşma ve ayak üzeri sohbet imkânı bulur, fırsatı değerlendiren çapkınlar da güzelleri seyredermiş. Bu piyasa etme geleneği, haberleşme imkânlarının kısıtlı olduğu devirlerde insanlara görüşme, şehirde olup bitenleri duyma ve kaynaşma fırsatı vermesi bakımından önemli bir sosyalleşme imkânı olarak değerlendirilebilir. Yahyâ Beğ'in şu beytinden bu piyasa geleneğinin özellikle Galata'da icra edildiği anlaşılıyor: *Biniüp keştîye dahi niçe dil-ber / Kalatada ayak seyrânın eyler* YDMÇ, mes.2/118. Bâkî de şu beytinde Galata'da bir güzelin saçına tutulan âşığı canlandırır ve onu tekrar görebilme ümidiyle âşığın sandalla karşıya geçmesini konu edinir: *Rûzgârıy sitemin gör düşürüp gîsûye / Yine dil zevrakını saldı Firengistâne* BDSK, g.410/3. Âhî'nin şu beytinde de Galata'da ayak seyrine çıkan güzelleri görme ümidiyle kendini karşı sahile atmaya çalışan bir âşık tasvir edilmiş: *Hâ çeker yaşum beni durmaz bu deryâdan yaña / Seyre çıkmışdur meger dil-ber Kalatadan yaña* ADMK, g.7/1. Üsküdarlı 'Aşkî'nin şu beytinde geçen "gülgeşt" kelimesi de "seyr" ile aşağı yukarı aynı anlamda kullanılmış görünüyor: *Her nefes bu mürde-dil bulur hayât-i câvidân / Ol Mesîhâ-demle gülgeşt-i Galâtâ eylesem* ÜASU, g.313/2.

Behiştî ve ‘Ulvî’nin şu beyitlerinde ifade ettikleri üzere birçok şair buradaki güzellerin din ve imanlarını yağmalayacakları endişesiyle bir daha Galata’ya ayak seyrine gitmeye tövbe etseler de çoğu zaman bu yeminlerini bozarak yine karşı sahile geçerler: *La’l-i cânân gibi cân vîrse Behiştî câm-i mey / Kılmayam hergiz ayak seyrin Kalâtâdan yaya* BDYA, g.31/5; *Terk eyle göyül seyr-i Kalâtâyı ki zîrâ / Tersâ-beçeler dîn ile îmâna kıyarlar* DUBÇ, g.243/4. Şiir geleneğinde bu tür ifadeler; namaz, oruç v.b. zahirî ibadetlerle sınırlı bir dinden çıkıp aşk dinine girmenin dolaylı bir ifadesi olarak yorumlanır.

Gayrimüslimlere şarabın yasak olmaması sebebiyle Galata meyhanelerinde onlara tanınan bu serbestlikten Türklerin de fırsat buldukça yararlandıkları biliniyor. Giyim kuşamları ve serbest davranışları sebebiyle bu yakanın gayrimüslimleri tutucu Müslümanlarca Frengeistan ve kâfiristân mensupları olarak görülürdü. Galata’nın bu özelliğini Revânî “Anadolu’da Avrupa’yı görmek isteyen Galata’ya seyre gitsin” diyerek dile getirir ki doğrudur: *Rind isey meyli koma câm-i musaffâdan yaya / ‘Ârif isey götür ayığı Galatadan yaya // Mülk-i Rûm içre Firengistânı görmek isteyen / Seyre geçsün dâ’imâ ol şehri ra’nâdan yaya // Ş’ol fireng oğlanların sôfi göreydün bir nazer / Göz açup bakmaz idün cennetde haorâdan yaya* RDZA, g.5/1-3. İstanbul’a nazaran daha serbest yapısıyla Galata, Türk gençlerinin ve hattâ medreselilerin dahi dadandıkları bir mekândır. Öyle ki mesela Nev’î bir beytinde İstanbul’u unutacak derecede kendini kaybederek Galata’ya kapılandığını şöyle ifade eder: *Âşinâsından Sitanbuluy kesildüy Nev’iyâ / Tîg-i bürrân oldu bu deryâ-yi ‘ummân arada* NDMT, g.451/5. *Kühûl-ahbâr*’da Şem’î’ye izafeten zikredilen şu hadise de durumu izah bakımından ilginç bir örnektir. Bir gün Mesîhî ve Şem’î Galata’da Hristiyan güzellerini seyre gidip içinde âyîn icra edilen bir kiliseye girerler. Devrin zarif şairlerinden biri bunları görüp irticalen şu kıtayı nazmeder: *Galatada Mesîhî deyre varmış / Meger Şem’î anuyyla bile gitmiş / İşidenler galat idüp dimişler / Mesîhî kilseye bir mûm iletmiş* ANDŞ, c.II, s. 69. Burada dikkatlerden kaçan bir diğer husus bu şiiri yazan şairin de o civarda dolaşıyor olmasıdır.

Nitekim kime ait olduğu bilinmeyen şu musralarda da Galata ihtimali varken İstanbul içinde şaraba tövbe etmenin pek mümkün olmayacağı ifade edilerek şöyle denmektedir: *Kim ki İstanbul içre tevbe idüp / Dirse bir dahi içmezem sahbâ / İ’timâd eylemey sözine anuy / Galata ihtimâli var zîrâ*. Sofuların da Galata’da kaçamak yaptıklarını ima eden şairler, işi daha da ileri götürerek burada frengiye yakalanacak derecede mekân tuttuklarını da

iddia etmekten geri kalmazlar: *Tutdı sûfî mekân Kalatada / Oldı bir bî-bedel fireng uyuzı* ZDAN, g.1769/6.

Galata Frenklerine Yazılan Şiirler

Şairlerin İstanbul esnafı kadar Galata'da da tanıyıp görüştikleri, kendileri için şiir nazmettikleri Frenk dostları da hayli fazladır. Galata'nın kâfir güzelleri için şiir yazma geleneği Fatih'e kadar uzanır: *Bir güneş yüzlü melek gördüm ki 'âlem mâhudur / Ol kara sünbülleri 'âşıklarınıuy âhudur // Kareler geymiş meh-i tâbân gibi ol sero-i nâz / Mülk-i Efrengün meger kim hüsn içinde şâhudur // 'Ukde-i zünnârına her kimse kim dil bağlamaz / Ehl-i îmân olmaz ol 'âşıklarınıuy güm-râhudur // Gamzesi öldürdüğine lebleri cânlar virür / Var-ise ol rûh-bahşuy dîn-i 'Îsâ râhudur // 'Avniyâ kılma gümân kim sayı râm ola nigâr / Sen Sitanbul şâhusun ol [da] Kalata şâhudur* FŞKE, g.14/1-5. Yahyâ Beğ'in İstanbul Şehrengîzi'nden alınan şu mısralar da Galata'daki bir kumaşçı esnafı için yazılmış: *Kalata içre dahi bir sanem var / Fireng oğlanudur ol çeşmi 'ayyâr // Siyeh câmeyle san ol mâh-i tâbân / Görünüür zulmet içre âb-i hayvân // Dahi üstinde ol zülfi mutarrâ / Firengî miskî atlas oldı gûyâ* YDMÇ, mes.278-280. Hayretî'nin Hey müselmân kâfir oğlundan beter dîn almada / Bir 'Arab mahbûbı var şimdi Kalatadan yaya PBKG, g.525/3 beytinde ifade ettiği üzere Galata sadece gayrimüslimlerin değil aynı zamanda Araplar da dâhil her milletten ticaret erbabının uğrak noktası olan bir şehirdir. Bununla beraber daha çok gayrimüslimlerin yaşadığı bir şehir olması bakımından yaygın olarak Zâtî'nin şu beytinde olduğu üzere "kâfiristân" olarak zikredilir: *Key şikestedil perîşân-hâlsin ey zülfi dîst / Kâfiristânda seniuy yoksa giriftârıuy mı var* ZDAN, g.411/6. Aynı şekilde semtin bir diğer yaygın ismi de Mürekkepçi Enverî'nin şu beytinde görüldüğü üzere "Firengistân"dır: *Kalata seyirin itmîş ol sanem seyrândan geldi / Büt-i sîmîn-bedenlerle Firengistândan geldi* MEDC, g.277/1.

Eski şiirin temel konusunun insan güzelliğini tasvir etmek olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Bu konuda Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapılmadığı gibi özellikle "mûg-beçe" türünden kâfir güzellerini konu edinmek yaygın bir gelenek hâlini almıştır. Yoğun olarak Hristiyanların yaşadığı Galata, yerlileşme ve mahallileşme sürecinde İstanbul şairleri için son derece canlı ve zengin bir malzeme kaynağı oluşturur. Gayrimüslimlerin giyim kuşam ve davranış itibarıyla rahat tavırlar sergilemeleri, Galata'da yaşayan insanların yaşayış tarzı ve refah

seviyesi Türklerin daima ilgisini çekmiştir: *Ey Nihâlî görmek isterseñ güzeller kânını / Gâh İstânbûla git gâhî Kalatadan yaña* PBKG, g.531/5. Beyitte ifade edildiği üzere şehir hayatının nimetlerinden yararlanmaları bakımından İstanbul'da yaşayanlar da taşralılara göre daha cazip bir yapıya sahiptirler. Akhisarlı Ferruhî'nin *Hey müselmânlar Sitanbûluñ büt-i ra'nâsı çok / Kim güzel kâfirleri ancak Kalatanuñ mu var* PBKG, g.1762/3 demesi bundandır. krş. *Adın ayımaz idüñ sûfî dahi firdevs-i a'lânuy / Eger ra'nâların görseñ Sitanbûl ü Galâtânuy* HBDA, g.248/1. Sâkî mahlaslı bir şairin Galata'nın kiliselerdeki heykeller gibi güzellerle dolu olduğunu ima eden *Tolu sîmîn sanemlerle içi şehri Kalatanuñ / Sanasın gülşen-i bâg-i riyâz ü deyr-i 'Îsâdur* PBKG, g.2689/3 beytinde ifade ettiği üzere Türkler, güzelleri seyretmek için piyasa ettikleri gibi yukarıda bahsedildiği üzere bunlar arasında sırf bu güzel seyri için kiliselere gidenler de vardı. Senâyî'nin *Süleymân-nâmê*'sinde geçen *Galatada güzel ebnâ-yı Efrenc / İderler ibtidâ dâyim donanma* SSAA, mes.2144 beytinden anlaşıldığına göre bazıları da gayrimüslimlerin donanma şenliklerine katılıyorlardı.

Devrin ileri gelen müderrislerinden Pîrî Paşa-zâde Mehmed Çelebi ile Aşçı-zâde Hasan Çelebi'nin, Galata'daki kiliselerden birinde düzenlenen bir Paskalya merasimini seyretmek için kıyafet değiştirip kiliseye girmeleri üzerine Tatavlalı Mahremî'nin söylediği beyti meşhurdur. Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*'sında naklettiğine göre Mahremî bu beyit sebebiyle azledilmiş ancak daha sonra bu zevattan özür dilemesi üzerine vazifesine iade edilmişti: *Ol târîhlerde Sahn müderrislerinden Pîrî Paşa-zâde Muhammed Çelebi ve Aşçı-zâde Hasan Çelebi kâfirüñ Kızıl Yumurda bayrâmı günü tebdîl-i sûret idiñ Galataya geliñ bir sûretle kilîsâya girdüklerinde Mahremî de düşüp beyt: Kalataya sanem seyrine gelmiş / Sitanbuldan bir iki dîn ulusu kut'asın didükde Paşâ-zâde kâdîye haber gönderüp 'azl itdürdi. Ba'dehû yine anlara varup i'tizâr idiñ tâib oldı, anlaruñ şefâ'ati ile yine nâib oldı* AÇMŞ, 117b-118a.

Aşağıda Galata'nın meyhaneleri bahsinde ayrıca temas edileceği üzere asıl ismi Mahmûd olup mesleği cami imamlığı olan Helâkî, Galata'da bulunan "Polya" adlı bir Frenk genci için nazmettiği bir gazelinde Polya'yı görmek için kiliseye gittiğini iddia eder. Ancak öyle anlaşılıyor ki ifadede "gönül gemisini deniz aşırı salmak"tan bahsedildiğine göre burada asıl ima edilen şey Fatih döneminden itibaren Osmanlı'nın hedefi olan İtalya'nın Polya sahilleridir: *Hâ çeker dil zevrakın yaşum bu deryâdan yaña / Bir Fireng oğlın sever gibi Kalatadan yaña // Ol Fireng oğlanıñ düşer gibi girdâbma /*

Saldum engine göjül fülkini Polyadan yaya // Dîni ayruk kâfire dahi Hudâ göstermesün / Bir sanem gördüm müselmânlar kelîsâdan yaya HELD, g.4/1, 3-4. Bu konuda Yetîm Ali Çelebi'nin Nehb ü gâretler ile Polyayı vîrân idelüm / Geçüp andan öte İspanyayı talan idelüm / Ceneviz memleketin hâk ile yek-sân idelüm / Gel tonanmaya gidüp 'azm-i Fireng eyleyelüm YAZP, b.236 beyti türünden Polya için söylenmiş şiirler hatırlanacak olursa Helâkî'nin bu ifadeyi melâmet gereği bir sembol olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Galata Köprüleri

Fatih'in İstanbul Kuşatması sırasında ordu ikmali için Haliç'te fiçılar üzerinde yüzen yaklaşık 5 metre eninde bir köprü kurdurduğu bilinmektedir. *Le Voyage d'outremer* adlı eserini Fetih'ten iki yıl sonra yazan Bertrandon de la Broquière'in bu metnin Bibliothèque Nationale MS Fr 9087 nüshasında bahsi geçen köprünün çizimi açıkça görülür. Osmanlı ordusunun Bağdat'ta konaklaması sırasında Kasım Paşa'nın Şat ırmağına yüzen bir köprü yaptırması üzerine bir kaside yazan Yahyâ Beğ, Bağdat şehrini bu hâliyle Galata'ya benzetir. Ordunun beyaz çadırlarını Kağıthane mesiresi gibi gören şair, İmâm Mûsâ Kâzım Türbesi ile Eyüp Sultan Türbesi'ni karşılaştırır. "Bağdat bu köprü ile İstanbul'a benzedi. Ondan geçenler sanki Galata'ya gezintiye çıkıyor gibi" mealindeki şu ifadeden anlaşıldığına göre o yıllarda İstanbul'dan Galata'ya bir köprü ile geçilmekteydi: *Döndi Bagdâd hemân cîsr ile İstanbula / Galata seyrin idenler geçer andan farzâ* YDMÇ, k.31/11. Şat ırmağı üzerindeki köprünün Şibli'nin âdeta suya seccade sererek keramet göstermesine benzetildiği *Şeyh Şiblî gibi akar suya seccâde salup / Gösterür halka 'alâmet yine bu cîsr-i 'alâ* YDMÇ, k.31/10 ifadesinden Haliç üzerindeki bu köprünün de dubalar üzerinde yüzen bir köprü olması muhtemeldir. Haliç üzerinde kurulan ilk köprünün 1836 tarihinde Hayrâtiye Köprüsü olduğu bilinmektedir.

Kaside metninde Eyüp Sultan Türbesi ve Kağıthane mesiresindeki çadırlardan bahsedilmesine nazaran burada sözü edilen köprünün Kağıthane deresine yakın bir yerde ve belki de kısmen kazıklar üzerinde kurulmuş olması muhtemeldir. Nitekim aradan geçen uzun yıllar sonra 1863'te Ayvansaray ile Pîripaşa arasına Mıgırdıç adında bir sarraf tarafından geçenlerden para alarak kullanılmak üzere ahşap kazıklar üzerinde bir köprü inşa ettirilmiş fakat kayıkların ekmeğine mani olduğu gerekçesiyle açılışından on gün kadar sonra köprü ateşe verilerek imha edilmişti. Yahyâ

Beğ'in sözünü ettiği köprünün de aynı sebeple uzun ömürlü olmaması kuvvetle muhtemeldir. Bütün bu bilgilere ilave olarak *Gülşen-i Pend'*de geçen *Ebâ Eyyûb-i Ensârî civârı / Mukâbilinde şehri-i Galatâdur* MEGP, b.1778 beytinde o devirde Sütlüce'ye de Galata dendiği düşünülecek olursa Yahyâ Beğ'in bu köprü ile Kağıthane deresi üzerine kurulmuş köprüler gibi sığ sularda muhtemelen kazıklar üzerinde kurulu türden bir köprüyü kastettiği anlaşılacaktır.

Galata Meyhaneleri

Sebzî'nin Galata'da içilen şarapla cennetteki kevseri mukayese ettiği "Galata tarafına geçip de saf şarabı içen kimse, yüce cenneti ve kevser şarabını küçük görür" mealinde söylediği *Şarâb-i kevseri firdevs-i a'lâyâ ider ta'nı / Geçüp nûş eyleyen câm-i musaffâyı Kalatada* SEBZ, g.696/5 beytinde de görüleceği üzere bu bölge meyhaneleri eski şiirde önemli bir odak noktası olmuş ve Galata ile meyhane kavramları âdeta özdeşleşmiştir: *Üsküdü varalum deryâ yüzünden giçelim / Gül gibi varup Galâtâda mey-i nâb içelim / Mâzî vü müstakbeli koyup geçenden geçelim / İy göyül gel 'azm-i taht-i Âl-i 'Osmân idelim* LDKS, mus.16/2; *Cigerüm mey gibi hûn itdi benim za'f-i humâr / Kalatâya varalum def'-i humâr eyleyelüm* ADMK, g.73/5; *Galâtâ cânibinde mugbeçeler / Begler üftâdeler içüp geçeler* VHYY, mes.2741; *Odur cây-i bezm-i harâbâtîyân / Galâtâdur andan geçince hemân* NASN, mes.441; *Mey ü mahbûb ile 'aysın koma elden Kalâtânuy / Helâkî bâde iç 'ömr-i 'azîzi virmedin bâda* HELD, g.126/5; *Cihânda Nazmiyâ sen kim mey ü mahbûba mâyilsin / Seniüy ancak yirüü şehri-i Sitanbûl u Kalâtâdur* ENDS, g.1500/5. Sünbül-zâde Vehbî bu bölge meyhanelerine olan rağbeti, Kumkapı v.b. diğer meyhanelerin kalitesinin düşüklüğüne bağlayarak şöyle der: *Pek çamurdur bilürem Kumkapı meyhâneleri / Vehbiyâ gel Galata semtine git itme galat* SVAY, g.134/5. Hitâbî de şu beytinde irfan ehli olanların Galata meyhanelerini tercih ettiklerini ifade etmektedir: *Hitâbî hâli olurdu perîşân ehl-i 'irfânuy / Mey ü mahbûbı olmasa Sitanbûluy Kalatanuy* ENMN, g.2741/5.

Şarap, Meyhane ve Şairler

Galata ve meyhaneleri hakkında sıralanan bütün bu beyitlerden sonra üzerinde düşünülmesi gereken husus, bu şiir geleneğinin ömründe hiç âşık olmamış nice şairlerin eserlerinde âşık rolü üstlenmeleri yahut ağzına şarabın damlasını koymamış nicelerinin, meyhane köşesinden çıkmayan

birer ayyaş görünümüne bürünmeleridir. Yüzlerce şair arasından meslek itibariyle bir imam olması bakımından yukarıda Galata hakkında söylemiş olduğu *Mey ü mahbûb ile 'ayşın koma elden Kalâtânuy / Helâkî bâde iç 'ömr-i 'azîzi virmedin bâda* beyti örnek verilen Helâkî'nin çizdiği ayyaş karakteri, tipik bir gösterge oluşturabilir. Galata meyhanelerinin şarap ve mahbuplarından bir an olsun ilgiyi kesmemek gerektiğini iddia eden bu imam şairin verdiği mesaj, bütün bu türden beyitleri şiir geleneği açısından doğru yorumlamak için iyi bir ipucu olabilir. Günümüzden çok daha tutucu Müslümanların yaşadığı bir devirde bir imam efendinin *Safâ kânı vefâ meydânı 'işret gülsitânudur / İlâhî yıkma bünyâdın Sitanbuluy Kalâtânuy* HELD, tah.5-V/2 yahut *Müyesser ola mı sâkî baya bu dâr-i dünyâda / İçüp mest-i harâb olup yatup kalmak Kalâtâda* HELD, g.126/1 türünden sözler sarf etmesinin gerçekte bağlantısının mümkün olup olmadığı, günümüz okuyucusunun konuyu idrâki açısından üzerinde durulması gereken iyi bir örnektir. Bu örneğin daha da ilginç tarafı, asıl adı Mahmûd olan İmam Mahmûd Efendi yani Helâkî'nin arkasında namaz kılan Müslümanların, günümüz insanının sığ görüşüne nazaran ne kadar bilinçli ve hoşgörülü olduğu hususudur. Galata Mevlevî-hânesi'nin müntesibi olduğunu ve burada 1001 gün çile doldurduğunu bildiğimiz Esrâr Dede'nin Galata ile "yokluk meyhanesi" kavramlarını bir araya getirdiği *Esrâr olup mücâvir-i meyhâne-i fenâ / Şimdi Galatadur bizüm el-hak medînemüz* EDHK, g.107/5 beytinin, eski şiirin semboller dünyasını henüz idrâk etmeyenler tarafından dahi kolayca anlaşılabilir sarahatte olduğu aşikârdır. Eski şiirin temelini oluşturan "melâmet" [= kendini ayıplatma] geleneği açısından bakıldığında Galata, mahbup ve meyhane kavramlarının neredeyse tamamen gelenek ürünü sembollerden ibaret olduğu görülür. Bütün bu yazılanları şairlerin hiçbirinin şarap içmediği şeklinde anlamak da son derece yanlış bir hüküm olur. Tabii ki bunlar arasında şarap ve uyuşturucu müptelaları, meyhane müdavimleri yahut homoseksüel eğilimler gösterenler de vardı. Ancak şiir geleneğinin temelinde bütün bu kavramlar, "aşk", "gönül" ve "veled-i kalb" gibi manevî bağlantılarla kodlandığından bu tür tutkuların esiri olmuş şairlerin eserlerinde dahi mücerred manalar, müşahhaslardan daha ağır basar. Bütün bu bilgiler ışığında Sebzî'nin yukarıda geçen beytinde nasıl olup da Galata'da içilen şarabın firdevs cennetindeki kevserden daha üstün olduğunu söyleme cesareti gösterebildiği hususu da kendiliğinden cevap bulmuş olacaktır.

Galata'yı konu edinen birçok beyitte Behiştî'nin *İlle biz meyi miyândan götürüp el çekelim / 'İşretüñ mevsimi geçdi Kalatâdan geçelim* BDYA, g.318/2 beytinde olduğu gibi "geçmek" fiilin özellikle kullanıldığı görülür. Bunun sebebi karşı tarafa ulaşabilmek için kayak v.b. bir vasıta ile geçme gereğidir. krş. *Geçme İstanbuldan istersey eger Nazmî huzûr / Geç safâ câmını çek sâfi Kalatâdan yaya* ENMN, g.188/5. Bu fiilin de hem "karşıya geçmek" hem de "vazgeçmek" anlamlarının cinas veya tevriyelerle kullanılmasına da ayrıca özen gösterildiği görülür. Bilhassa Galata'nın söz konusu edildiği beyitlerde şairler Vücûdî'nin şu beytinde olduğu gibi "geçmek" fiilinin "sarhoş olup kendinden geçmek" anlamına özellikle imada bulunmaya özen gösterirler: *Galata cânibinde mûğbeçeler / Begler üftâdeler içüp geçeler* VHYY, mes.2741. krş. *Haber alınmadı çok sordular câm-i musaffâdan / Gelüp erbâb-i 'işret cümlesi geçdi Galâtadan* ÜDMS, g.153/1.

K a r a k ö y (K a r a y K ö y ü)

Hazarların bir kolu olup Musevî olan ve günümüzde daha çok Polonya ve Kırım'da yaşayan Karaim Türkleri daha Bizans zamanında İstanbul'a yerleşmişler, Fetih'ten sonra da Galata'da yoğun olarak yaşadıkları bölge, Karay Köyü ve daha sonraları Karaköy olarak adlandırılmıştı. Peşтели Hisâlî'nin "Denizi geçip Galata'ya gitmekten amaç işret etmekse Karay semtine yönelelim" şeklinde anlaşılabilir şu beyti biraz muğlak bir cümle yapısına sahip olmakla beraber ifadenin meramı az çok anlaşılmalıdır: *Deryâyı geçüp varmadan ise Galatâya / 'Iyş ise garaz 'azm idelim semt-i Karâya* PHÖE, g.383/1. Karay köyü de Galata surları içinde bulunmakla beraber Galata meyhanelerinin yoğun olarak "Şarap İskelesi" rıhtımı boyunca sıralandığı bilinmektedir. Öyle anlaşılıyor ki sandalla karşı tarafa geçenler meyhaneye gittikleri anlaşılmasın diye Balıkpazarı'ndan bu iskeleye değil de bugün daha çok Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii'nin batısında kalan Karaköy'e geçmekteydiler. Hisâlî'nin bu gazeli Sultan IV. Murad'ın saltanatı yıllarında nazmetmesine nazaran beyitte geçen "karaya azm etmek" ifadesi, çok sert müeyyidelerle uygulanan şarap yasağının ürkekliğini hissettirmektedir. Nitekim beyti daha iyi anlayabilmek için Şeyh Sa'dî'nin "Denizde çok menfaatler vardır ama eğer selamet istiyorsan karadadır" manasında söylediği *Be-deryâ der-menâfi' bî-şümârest / Eger h^wâhî selâmet der-kenârest* beytini hatırlamak gerekir. Bununla beraber bu ipucu, mesela Figânî'nin "karaya vurmak" deyimini kullandığı şu beytindeki

türden ifadelerin daha ihtiyatla değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir: *Gark eyler idi mevc-i belâ dil seffinesin / Cânâ hevâ-yi zülfüy ile urdı karaya* FDAK, g.79/3. Şairin ifadesine göre bela dalgaları gönül teknesini batırmak üzere iken sevgilinin saçı aşkına gönül karaya / Karay'a vurarak kurtulmuştur.

Şarap Yasakları

Osmanlı tarihinde zaman zaman uygulanan şarap yasaklarının yansımaları Galata'dan bahsedilen beyitlerde de çokça görülür. Bâkî'nin *Reh-i meyhâneyi kat' itdi tîg-i kahrı sultânuy / Su gibi aresin kesdi Sitanbûl ü Kalâtânuy* BDSK, g.279/1 dediği gibi bu dönemde denizden Galata'ya gidişlerde gözle görülür bir duraklama yaşanır. Ümîdî'nin şu beyti bu yasaklar karşısında çaresiz kalan şarap müptelalarının tavrını sergilemesi bakımından tipik bir örnektir: *Yasağ olalı sâkî bâde-i câm-i musaffâya / Muhassal varacagum gelmez oldı hîç Galâtâyâ* ÜDMS, g.180/1. Nev'î'nin bu yasaklar sırasında şarabın boğazdan geçirilmemesinden bahsettiği şu beyti hem şarabın içilememesini hem de Ege ve Marmara adalarından Galata'ya şarap getiren teknelerin Boğaz'da sıkı bir denetime tabi tutulmasını ima etmesi bakımından ilginç bir örnektir: *Geçürmezler bogazdan katraca âb-i Mesihâyı / Yasağı âdem öldürmez mi hey sûfi Kalâtânuy* NDMT, g.257/2. Nitekim Bâkî'nin *Miyân-i âb ü âteş oldı cây-i keştî-i sahbâ / Baturdı rûzgâr âyîn-i 'ayşın bezm-i rindânuy // Yakan âb üzre âteş sanmayuz keştî-i sahbâyı / Şu'â-i tîg-i kahrından tutuşdı Şeh Süleymânuy* BDSK, g.279/2-3 beyitlerinden bu yasağa uymayan gemilerin Haliç ortasında yakıldığı anlaşılmaktadır.

Galata Surları (Hısn-ı Kalata)

Bizans zamanında bir Ceneviz kolonisi olup Fetih sırasında kendiliğinden teslim olması sebebiyle Galatalı tüccarlar birtakım imtiyazlara sahipti. Şehrin dış ticaretini de elinde bulunduran bu tüccar zümre önceleri Galata'nın etrafını çevreleyen surlar içinde yaşıyordu. Hadîdî *Tevârîh-i Âl-i 'Osmân'*ında Galata'yı büyük bir sur olarak tarif eder: *Kalata karşuda bir sûr-ı a'zem / Firengistân tolu şehri mu'azzem* HTAO, mes.3328. Bertrandon'un İstanbul ve Galata'yı tasvir eden meşhur resminde Galata surları üçgen biçiminde gösterilmiştir. Nitekim surların üçgen biçiminde olduğunu Tursun Beğ'in *Kalâtâ nâm şekl-i müselles ile bir kal'a dahi bünyâd olunmuş vesî ü fesîh, içi tolu millet-i Mesîh* ifadesi de teyit etmektedir.

Aynı şekilde Matrakçı Nasûh'un *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irâkeyn'*inde Galata surları kuş bakışı yahut karşı sahilden görünüş olarak yine üçgen biçiminde olup hisarının burçlarının bir kısmı kuleli olarak tasvir edilmiştir. Günümüzde neredeyse hiçbir izi kalmayan bu surların dışa açılan kapıları sırasıyla Meyyit kapısı, Azapkapı, Kürkçükapı, Balıkpazarı kapısı, Yağkapanı kapısı, Karaköy kapısı, Kurşunlumahzen kapısı, Kireçkapısı, Demirkapı, Tophane kapısı, Küçükkule ve Büyükkule kapıları olarak bilindiğine göre surların Hadîdî'yi haklı çıkartacak heybet ve cesamette olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu sur duvarlarının XIX. yüzyıldan günümüze kalan fotoğrafları da bunu açıkça göstermektedir.

Gerek işret ve eğlence merkezi olması gerekse Galata Kulesi'nin bir zamanlar külâhu bulunmadığı için bir kale burcu görünümü arz etmesi yahut şehrin etrafını çevreleyen surlar sebebiyle olmalı Galata, manzum metinlerde sıklıkla "gam düşmanına karşı bir hisar" olarak yorumlanır: *Aldı gam çünkü Sitanbulda göyül kal'asını / Varalum biz de Galâtâyı hisâr eyleyelim* RDZA, g.247/6. Bununla beraber Semavi Eyice'nin TDİA'daki çok değerli makalesinde de tespit ettiği üzere etrafı sur ve hendeklerle çevrili olup giriş ve çıkışları kontrol edilmesine rağmen Galata sürekli Akdeniz ülkelerinden gelen işçiler ve meyhaneleri sebebiyle İstanbul yakasının tam aksine önceki yüzyıllarda da çok sayıda adlî vukuata sahne olan bir bölgeydi. Devletin zayıflamasıyla bu hadiselerin daha da artması üzerine Sultan Abdülmecid tarafından şehrin Kürkçükapısı'na h.1264 [= m.1847-8] tarihinde bir karakol inşa ettiriliyor. Bunu Ahmed Sâdık Zîver Paşa'nın bir tarih kıtasından öğreniyoruz. O eserde geçen *Galata hısınuy her mevki'inde ol şeh-i zî-şân / Karavul-hâne yapup açdı sûy-i emn için şeh-râh* SZPD, tar.317/2 beytinde de Galata'dan "hısın" [= kale] diye bahsedilir. Bu karakol binasının tesisi üzerine halkın memnuniyetini ifade eden bu tarih kıtasından anlaşıldığına göre şehrin sur duvarları ve kapıları XIX. yüzyıl ortalarına kadar ayakta duruyordu.

Galata Şarap İskelesi

Yüzyıllar boyunca İstanbul'un gıda ihtiyacı Haliç kıyısında bulunan Un Kapanı, Yağ Kapanı, Yemiş İskelesi yahut Bal Kapanı gibi noktalardan şehre girer ve esnafa toptan dağıtırdı. Aynı şekilde Akdeniz, Ege Adaları ve Marmara'da Erdek, Foça, Bülbülce ve Bozcaada gibi merkezlerde özellikle Rum köylerinde üretilen şaraplar da İstanbul'a deniz yoluyla gelir,

bunları getiren tekneler günümüzde Galata sahilinde “Şarap İskelesi Sokağı” adıyla anılan bölgedeki iskeleden şehre giriş yapar, bu iskelenin hemen yanında bulunan “Hamîr Emâneti” de şehre giren şarapların vergi ve kontrolünü idare etmiş. Reşad Ekrem Koçu *İstanbul Ansiklopedisi*’nde bu iskeleye karşı sahilten kayıklar işleme bakımından “Sirkeci İskelesi” de dendiği ve Galata’da rıhtım inşaatı sırasında bu iskelenin kaldırıldığı bilgisini vermektedir. Günümüzde olduğu gibi eski devirlerde de Şarap İskelesi’ne açılan sokaklar meyhaneleriyle meşhurmüş. Ebûbekir Celâlî’nin *Yârân mey içüp iskeleye gitdi Celâlî / Zannum yine bir istife eîşân idecekler* ECES, müf.111 derken kastettiği iskele ve mekân buradaki meyhaneler olmalıdır.¹² Gemilerden fıçılarla indirilen şaraplar buradan yine fıçılarla meyhanelere dağıtılır, tulumla şarap taşımak yasak olduğundan iskeleye karşı sahil arasında çalışan kayık hamlacıları buradan gizlice tulumla şarap alıp karşı yakada isteyenlere götürürlermiş.

Hayâlî Beğ Dîvânı’nın bazı nüshalarında bulunmayan *Yeter olduk gubâr-i gamla bengî / Getür sâkî şarâb-i lâle-rengi* HBDA, g.429/1 matlalı gazelin bir beytini oluşturan *Emîn-i İskele çekse ayagın / Satar tâca getirde ‘özü lengi* beytinde de taç karşılığında satılan şaraptan bahsedilmektedir. İfadeden anlaşıldığına göre yukarıda da adı geçen “hamîr emîni” yahut “iskele emîni” el altından rüşvetle sattığı şarabı talep eden Müslümanlara “‘özü leng” ederek yani türlü anlamsız bahaneler ileri sürerek vermediği zaman, ancak taç karşılığında satmakta yani insanın üstünde başında ne varsa hattâ hırkasından tarikat tacına dek elinden alacak kadar pahalıya satmaktadır.

Fenerbahçe (Bâgçe-i Fenâr, Fener Bağçesi)

Üsküdar’ın önceleri Kelemiş ve daha sonra Kalamış olarak bilinen bölgesinde bulunan adacığın ucuna bir deniz feneri inşa edilmesinden sonra burası “Bâgçe-i Fenâr” adıyla anılmış. Karayla bağlantısı çok dar olduğundan yakın bir zaman öncesine kadar adaya köprüyle geçildiği bilinmektedir. Nedîm “Târîh-i Bâgçe-i Fenâr-i Üsküdar” serlevhasıyla Sultan III. Ahmed ve Damad İbrâhim Paşa için nazmettiği bir tarih kıtasında onları övdükten sonra muhtemelen m.1728 senesi bahar aylarında

¹² Boğaziçi’nin iskeleleri de oldukça fazla olup gözlerden uzak bu sahillere gününbirlik değil birkaç günlüğüne gidildiği de bilinmektedir: *Geldi Bogaziçiniñ vakt-i safâsı cânâ / Gel senüñle idelim iskele zevkîn ahşâm / N’ola bir kaç gün idersek de Sitanbûlî fedâ / Gel senüñle idelim iskele zevkîn ahşâm* ECES, tah.2/1.

düzenlemesi biten Fener Bahçesi için “Eğer Göksu ve Çubuklu’da inşa edilen bahçe ve köşkleri görmediysen gelip burayı gör de onların nasıl olduğunu anla” diyerek buranın eski güzelliği, âdeta eski bir elbise içinde duran bir güzel gibi kaybolmuşken padişahın emriyle İbrâhîm Paşa’nın buranın düzenlenmesini gerçekleştirdiğini, su getirerek bir havuz inşa ettirdiğini, ‘Örfî’nin burayı görse Keşmîr için nazmettiği şiirleri ateşe atacak derecede utanacağını, Hâfız’ın bir daha Musallâ adını ağzına almaktan tövbe edeceğini ve Sâib’in de burayı görmüş olsa İsfahan’daki Çâr-bâğ için yazdığı şiirleri hangi duvar gediğine saklayacağını şaşıracağını esprili bir dille şöyle nakleder: *Pes ol düstûr-i zî-şân nâ’ib-i hûş-tab’ ü dânyâ / Buyurdu tâ ki tarh-i dil-fırîbin ide müstesnâ // O mi’ mâr-i hüner de eyleyüp sad şevok ile hudmet / Güzel pâkîze ma’nâ ihtirâ’ itdi hele hakkâ // Zihî pâkîze nüzhet-gâh kim şâh-i nihâlinde / Konup murg-i çemen erbâb-i tab’a böyle dir gûyâ // Şu havz-i pâke bak da sîne-i yâri getir yâde / Şu nahli gör de bârî n’eydüğün bil kâmet-i bâlâ // Bunu seyr itmeden gitdi cihândan n’eyleyim ‘Örfî / Ki Keşmîriyyesin bârî ideydi âteşe ilkâ // Dirîgâ Hâfız-i Şîrâzî dahi kılmadan gitdi / Musallâ nâmını yâd itmege tevbeyle isti’fâ // Ya Sâ’ib görmüş olsa Çâr-bâg-i İsfahân faslın / Ne gûne rahne-i dîvâre eylerdi nihân âyâ* NDAG, kıt.7/11-17.

Bununla beraber İbrâhîm Paşa’nın 1728 senesinde düzenlemesinden çok daha önce de Fener Bahçesinin çiçeklerle dolu güzel bir yer olduğunu, m.1712’de ölen Bosnalı Sâbit’in bir hayal fenerini tasvir ettiği ve bu feneri, içindeki çiçekler sebebiyle Fener Bahçesine benzettiği şu rubaisi münasebetiyle öğreniyoruz: *Döndükçe virür âdeme bir gûne safâ / Her nakş-i bedî’i ruh-i dil-dâr misâl / Tasvîr-i şükûfeyle göründi gözüme / ‘Ayniyle Fenâr Bâğçesi fânûs-i hayâl* BSTK, rub.16.

Ü s k ü d a r (E s k i d â r)

İstanbul’un sur içi haricindeki “Bilâd-ı Selâse” denen yönetim düzeninde Eyüp ve Galata’dan sonra üçüncüsünü oluşturan Üsküdar Kadılığı, Boğaziçi’nin Anadolu kıyılarını da içine alan bölgenin yönetim ve asayişinden sorumluydu. İstanbul’un fethinden itibaren Doğu’ya yapılacak seferler için Üsküdar ordunun toplanma yeri olması bakımından önemli imar hareketlerine sahne olmuştur. Edebî eserlerde burada inşa edilen Mihrimah Sultan Camii, Ayazma Sarayı, Doğanlılar Sarayı, Selimiye’de III. Mustafa Sarayı, sahilde Kavak Sarayı, Şeref-âbâd, İmrahor’da Rüstem Paşa Kasrı, Sultantepe’de Mihrimah Sultan ve Piyâle Paşa kasırları, Âdile Sultan

Kasrı, Tunusbağı'nda Siyavuş Paşa Kasrı, Doğanlılar'da Hasan Paşa Kasrı ve Sultan Abdülaziz'in av köşkü gibi çok sayıda cami, mescit, köşk, çeşme ve yalılar için yazılan manzumeler tamamen müstakil bir çalışma olacak hacimdedir. Bu sebeple burada Üsküdar hakkında ilginç sayılabilecek bir iki hususa temas edilip geçilecektir. Evliyâ Çelebi'nin Üsküdar hakkında asıl isminin "Eski dâr" olduğuna dair muhtemelen latife için söylediği Eski dârdan galat Üsküdar dirler ammâ galat-ı meşhûr evlâdur sözünün şairlerce de zaman zaman kullanıldığı görülmektedir. Enderunlu Vâsıf'ın bir kasr övgüsü için söylediği Bu tarz-i nev mülükî kasr-i 'âlnün binâsiyle / Değişdi şimdi nâmu eski dârı Üsküdâr oldu ENDV, k.22/19 beyti buna misaldir.

Üsküdar'ın mimarî eserler haricinde şiire konu edilen yönlerinden biri de saray için av kuşları yetiştirilen bir merkez oluşudur. Her ne kadar IV. Mehmed'den sonraki sultanlar avla pek ilgilenmeseler de saraydaki doğancıbaşılık yahut çakırcıbaşılık rütbeleri uzun süre muhafaza edilmiş. Üsküdar'daki Doğanlılar Meydanı av kuşlarını besleyip eğiten bu zümrenin mekânı olmuştu. Bu semt günümüzde de aynı isimle anılmaktadır. Antepî 'Aynî şu beytinde bu civarda bir ev kiraladığından bahsederken şöyle der: O şûh-i Üsküdârı aşk-i şeh-bâz-i nigâhıyla / Togancılarda 'Aynî lâne tutdum vahşetüm yokdur ADMA, g.47/7. Nitekim Üsküdar Doğanlılar'daki Çakırcıbaşı Hasan Paşa Camii banisinin de "çakır" denen bu av kuşlarını eğitmekle vazifeli bir kuşçubaşı olduğu anlaşılıyor.

Dîvânlar bütün bu eserlerin inşası ile ilgili çok zengin bilgilerle dolu olduğu hâlde sanat tarihçilerimizin bu kaynaklarla yeterince ilgilenmedikleri görülmektedir. Mesela Üsküdar'daki Şeref-âbâd Kasrı'nın Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından 1709-1710 tarihlerinde inşası üzerine Nedîm'in padişahı kasrı görmeye davet ettiği Vasf-i hüsn ü behceti bir vech ile sığmaz dile / Gel Şeref-âbâdı gör şevketlü hünkârım hele / Anlaşılmaz hak bu kim ârâyişi takrîr ile / Gel Şeref-âbâdı gör şevketlü hünkârım hele NDAG, kıt.27/I mısralarıyla başlayan kıtasının bu kasırla ilgili çalışmalarda kullanılmamakta ve bu yapı ile buna su ulaştıran maksemin Şemsî Paşa tarafından Sultan III. Murad için inşa edildiği kanaati yaygın kabul görmektedir. Halbuki bu gibi mimarî yapılara böyle süslü isimler verme modası tarihimizde Lale Devri olarak adlandırılan refah ve eğlence dönemine ait bir modadır. Bu devirde eski saraylar tamir edilip yenileri yapılırken bunların her birine o devrin edebî zevkine göre isimler veriliyordu. Bunlardan Kanlıca kasrına Mîr-âbâd, Çubuklu kasrına Feyz-

âbâd, Bebek kasrına Hümâyun-âbâd, Ortaköy ve Kuruçeşme arasındaki kasra Neşât-âbâd, Beşiktaş'ta Damat İbrahim Paşa'nın sarayına Âsâf-âbâd adları verildiği gibi Salacak'ta bulunan eski yapının tamamen yıkılıp inşa edilen yeni kasra da Şeref-âbâd denmişti. Bu sebeple bazı sanat tarihçilerimizin Evliyâ Çelebi veya Eremya Çelebi Kömürçiyân'ın Üsküdar sahilindeki yapıları çok detaylı anlattıkları hâlde bu ihtişamlı saraydan bahsetmeyişi hayretle karşılamaları son derece anlamsızdır. Nedîm Dîvânı sadece bu kasrın inşa tarihini vermez aynı zamanda buna su getirmek için Üsküdar halkının da su ihtiyacını karşılamak üzer yine aynı sadrazam tarafından inşa ettirilen maksemin h.1141 [= m.1728-9] bitiş tarihini de verir: Kemâl-i cûd ü ihsânuna ol sadr-i kerem-kâruş / Delîl-i rûşen ü makbûl bu âb-i musaffâdur // Şeref-âbâd içündür aslı ammâ kim bu maksemden / Bu şehr-i Üsküdar dahi küllî hisse peydâdur NDAG, kıt.35/5.

K u z g u n c u k

Evliya Çelebi, Fatih zamanında burada Kuzgun Baba namıyla maruf bir şahsın yaşaması sebebiyle bu köye Kuzguncuk adı verildiğini bildirirse de Kömürçiyân'ın *İstanbul Tarihi*'ni tahşiye eden Andreyan, İnciciyan'dan¹³ naklen Kuzguncuk adının köyün eski ismi olan Kosinitza'nın bozulmuş şekli olduğunu bildirir. Köyün sirtlarında Yahudi mezarlığı bulunması ve bu bölgenin Yahudilerce Kudüs toprağı derecesinde mukaddes kabul edilmesi sebebiyle olmalı gerek Evliya Çelebi gerekse şairler burayı fazlaca övgüyle zikretmezler. Bosnalı Sâbit de "kuzgun" ve "karga" ilgisinden hareketle Üsküdar'ı bülbül sesiyle anıp Kuzguncuk'u kargalara terk etmekten bahisle şöyle der: *Müccered merg-zâr-i Üsküdüaruş bülbülin dişle / Teferrüc-gâhını Kuzguncuguş teslim-i zâg eyle* BSTK, g.320/6.

Beylerbeyi (İstavroz)

Kuzguncuk'la Çengelköy arasındadır. İstanbul'un fethinden itibaren XVIII. yüzyıl ortalarına kadar bu semtin adı eski metinlerde İstavroz olarak zikredilir. Evliyâ Çelebi *Seyâhat-nâme*'sinde Çengelköyü'nden bahsederken buradaki İstavroz Bahçesi'ni de zikreder. Çelebi'nin verdiği bilgiye göre burası padişahlara mahsus bir has bahçe olup dillerin anlatmakta aciz

¹³ P. Ğ., İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, (nşr. Hrand D. Andreyan), İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956, 170.

kalacağı derecede güzeldir ancak Çelebi'nin kanaatine göre bahçe Merih burcunda inşa edildiği için Sultan IV. Murad'ın infazlarını burada gerçekleştirdiğini bildirir: *Pâdişâhlara mahsûs bir serây-ı bâg-ı Merâm ü ürd-i heşt-behişt ü Çâr-bâg-ı 'Acemdür kim vâsfında lisânlar kâsır ve kalemler kasîrdür. Bunda olan nüzhât-âbâd kasr-ı tâk-ı revâk-ı tımturâklar bir bâgçe-i hâsda yokdur. Ammâ Allâhu a'lem bu bâguy tâli'-i imâreti Mirrîh burcında binâ olunmuş ola. Zîrâ elbette Sultân Murâd efendimiz bu bâgçeye göç itdükte niçe âdemleri katl iderdi.* IV. Murad'ın 27 Temmuz 1712'de buradaki İstavroz Köşkü'nde doğmuş olmasına nazaran buranın XVI. yüzyılda da sarayın ilgi odağı olduğu anlaşılmaktadır.

Muvakkit-zâde Pertev'in *Gitmek isterken o fındukçuyla bir gün Bigkoza / İtdi kâfirlik yanaşdı n'eyleyem İstavroza* MPEB, g.466/1 yahut *Esrâr Dede'nin Gel çelîpâ için itme beni hicrâna dûcâr / N'olur istavroza gitme bu gice kâfir-hû* EDHK, g.195/4 beyitlerinde olduğu gibi bu semtin konu edildiği beyitlerde sürekli İstavroz'a gitmek isteyen bir güzelden bahsedilmesinin sebebi anlaşılammaktadır. Keçeci-zâde'nin *Mihnet-keşân'*ında İstavroz'a kaçmasının sebebi, buranın ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin yerleşik bulunduğu bir bölge olması sebebiyle meyhanelerine girip çıkmanın daha serbest olabileceği sebebini akla getirmektedir: *Kaçup gitdüm İstavroza bir zemân / Yine kalmadı bildiğinden cihân* MKAE, mes.119. krş. *Geliüp yâda İstavrozuy gülşeni / Yakardım o âteşle bâg-i teni* MKAE, mes.831. Reşad Ekrem Koçu burada II. Konstantin zamanında büyük bir kilise inşa edildiğini, semtin Stauros ismini harabeleri yakın zamana kadar duran bu kiliseden aldığını bildirir¹⁴. Beylikçi İzzet'in gönlü ile İstavroz arasında ilgi kurarak gönlünü bir kâfir güzeli için tapınak yaptığını ve sevgilinin oraya gelmesi talebinde bulunduğu *Ey büt-i tersâ-beçe ey dîn ü îmân düşmeni / Sînemi büt-hâne kıl gel bir gice İstavroza* BİBD, g.163/4 türünden beyitlerle bu kilise harabesi arasında bir ilgi bulunduğu tahmin edilebilir. Üsküdarlı Kâşif'in *Dîvânçe'*sinde m.1767-68 yıllarında Beylerbeyi'nde dükkânı bulunan Numan adında bir dostu için nazmettiği bir kıtası bulunmaktadır. Deniz kıyısına inşa edilen bu dükkânın rindler ve şairlerin toplanma yeri olduğu bildirilmesine nazaran bu semte şairlerin de rağbet edip burada toplandıkları anlaşılıyor. Beylikçi İzzet bu dükkânı şöyle över: *Zihî ferah-fezâ-yi dil-güşâ dükkân-i Nu'mân kim / Mahall-i mecma' olmuş ehl-i rindân-i*

¹⁴ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat Şirketi, İstanbul 1961, V, 2673.

*sühen-dâna // Sevâd-i bahre karşı ber virüp vaz’-i esâs itmiş / Güzel resm eylemiş
sad âferîn mi’ mâr-i devrâne // Bu rütbe meokî’ ü cây-i güşâd olmaz hakikatde / Virür
bûy-i safâ bâd-i şimâl esdikçe yârâna // Yüzi suyu dur İstavrozuy el-hak vasf-i
‘İzzetle / Ahâlîsi anuyla fahr ider erbâb-i ‘irfâna // Didiler Kâşifâ her kime sordumsa
ehibbâdan / Makâm-i dil-güşâdur sen de gel dükkân-i Nu’ mâna* ÜKDM kıt.3/1-4.
Kıtanın başında geçen “ferah-fezâ” ibaresi aynı zamanda Sultan I. Mahmud’un m.1730-1754 yılları arasındaki saltanatı esnasında İstavroz Bahçesi civarında bu isimle inşa ettirdiği bir köşkü ihsas etmek üzere kullanılmış. Bazı sanat tarihçileri Beylerbeyi Sarayı’nu bu isimle adlandırsalar da¹⁵ bu doğru değildir. Sadrâzam Nevşehirli İbrahim Paşa’nın damadı kaptan Mustafa Paşa’nın Beylerbeyi sahilinde Ferah-âbâd adıyla inşa ettirdiği yalısı da meşhur olup ‘İzzet Ali Paşa’nın *Kesb-i neşât-i köhnebahâr eylesek biraz / Sâkî-i bezm-i mey Ferah-âbâda gelse de* İAPD, g.114/3 beytiyle bu yalı civarındaki güzellikleri kastetmiş olması muhtemeldir.

Özellikle Dolmabahçe Sarayı’nın inşasından sonra Boğaz’a olan rağbet daha da arttığından Beylerbeyi semti de bir o kadar kıymetlenmişti. Ebûbekir Celâlî’nin Boğaz sahili boyunca mevcut bütün kasabaları beylere, Beylerbeyi’ni ise onların Beylerbeyine benzettiği şu beyti her iki ibareyi cinaslı kullanmak üzere tasarlanmıştır: Hele Beglerbegi Bogaziçinün yegregidür / Tutalım her biri beg olsa bu begler begidir ECES, müf.28. Bu beyitte de görüldüğü üzere XVIII. yüzyıl itibarıyla bu semt için edebî metinlerde artık İstavroz yerine Beylerbeyi adı kullanılmaktaydı.

Çengelköy ve Kuleli (Çengel Köyü, Karye-i Çengel, Kule Bağçe)

Beylerbeyi ile Vaniköy arasındadır. Hemen bütün kaynaklarda Fatih zamanında orada büyük bir gemi demiri bulunması sebebiyle o bölgenin bu isimle anıldığı bildirilir. Eremya Çelebi Çengelköy ve Kulebahçesi hakkında şöyle der: *Daha ilerde Kandilli vardır. Buradaki güzel padişah bahçesi de temaşaya lâayık bir yerdir. İlerideki Kulebahçesi aynı zamanda büyük bir padişah köşküdür. Buraya girip binaları ve bahçeyi gördükten sonra dışarı çıkmak istemezsiniz*¹⁶. Ebûbekir Celâlî de Kuleli ve Çengel Karyesi’ni bir müfredinde şöylece birlikte kullanır: *Çekülür Karye-i Çengelle safâ-yı Kuleli / Terelellâ yeledi hey*

¹⁵ T. Cengiz Göncü, “Boğaziçinde bir “Sahilsaray-ı Ferahfeza”: Beylerbeyi Sahilsaray-ı Hümâyunu”, *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, İstanbul 2013, 2, 205-214.

¹⁶ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *a.g.e.*, 47.

terelellâ yeledi ECES, müf.46. Şeref Hanım ise saçın çengel biçimindeki kıvrımlarıyla bu semt arasında ilgi kurarak şöyle der: *Göylüm asıldı kaldı ser-i zülf-i yârda / Çengelköyünde ben yalnız âh ü zârda* ŞHDM, g.200/1.

Evliyâ Çelebi İstanbul meyhanelerini sıralarken Galata'dan sonra Anadolu yakasına geçerek buradaki meyhaneleriyle meşhur semtler hakkında şöyle der: *Andan tâ Karadeviz Bogazına varınca elbette her rabtada meyhâne mukarrerdür ammâ Ortaköy ve Kuruçeşme ve Arnavudköyü ve Yeşilköy ve Tarabya ve Büyükdere ve Anadolu tarafında Kuzguncukda ve Çengelköyünde ve Üsküdar da ve Kadıköyünde cümle bu zikr olunan şehirlerde tabaka tabaka beşer altışar kat meyhânelerdür. Antebli 'Aynî de bir gazelinde Çengelköy meyhanelerinin yanmasından şöylece bahseder: Karye-i Çengelde yandı âh kim meyhâneler / Nâra atsun kendin ol sûda olan mestâneler* ADMA, g.63/1. Buradaki ifadenin gerçek bir yangın mı yoksa mecazî mi olduğuna dair gazelin müteakip beyitlerinde herhangi bir ipucu bulunmamaktadır.

Kandilli (Kandillü Bağçe)

Eremya Çelebi'nin metnini tahşiye eden Andreasyan, İnciciyan'dan naklen Sultan IV. Murad'ın burada geceleyin yakılması için bir servi ağacı üzerine kandiller astırıldığını, bu sebeple bu bölgenin "Kandilli" olarak adlandırıldığını bildirir¹⁷. Evliyâ Çelebi de Kandilli Has Bahçesi'ni Sultan III. Murad'ın yaptırdığını ve Akıntıburnu'ndaki kayalar üzerinde müteaddid kasırlar bulunduğunu söyler¹⁸. Kâtip Çelebi'nin *Cihân-nümâ*'sındaki haritada burası "Kandillü Bağçe" olarak tespit edilmiştir. Eserlerinde her fırsatta Boğaziçi köylerini dile getiren ve o civarda ikamet etmiş olması muhtemel Nev'î-zâde 'Atâyî ise *Heft-hvân*'ında yıldızlarla dolu gece tasviri çizdiği bir beytinde Kandilli Köşk'ten bahseder: *Encüm etrâfda idüp lem'eân / Döndi kandilli köşke bu evvân* NAHH, mes.1216. Eserinin bir başka yerinde de yağmurlu ve kapalı gökyüzünü bu defa bulutların kandilli köşke perde çekmesi olarak yorumlar. Ancak bu defa açıkça bu köşk adıyla Göksu deresini de birlikte zikreder: *Çekdi kandilli köşke perde-sehâb / Kehkeşân nehr-i Göksudan pür-âb* NAHH, mes.2387. Nitekim bu uzunca kapalı ve yağmurlu gök tasvirinde gökyüzünü Şam'ın Kasr-ı Ablak mahallesindeki Gök Meydan gibi mekânlara da benzetir. Bütün bu ipuçları Kandilli ile "Kandilli

¹⁷ Eremya Çelebi Kömürçiyân *a.g.e.*, 275.

¹⁸ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 467.

Köşk" adıyla meşhur bir yapı arasındaki ilgi olma ihtimalini akla getirmektedir.

Çiçeklere çok meraklı olduğu ve bu konuda *Gülzâr-ı İbrâhîm* adında bir eser telif ettiği de bilinen Şeyhülislâm Esad Efendi'nin Çubuklu'yu gül bahçeleri, Göksu'yu sümbülleri, Kandilli'yi laleleri ve Sarıyer'i de nergisleriyle tanımladığı şu beyti de ilginçtir: *Çubuklu gülbüne cây oldı sümbüle Göksu / Virildi lâleye Kandilli nergise Sarıyâr EDMN, k.4/20. krş. Perçemün yâdiyle âh itdüğe ey çeşm-i kebûd / Gökde gök kandilli sümbül-zâr olur âh-i derûn ENDV, g.98/3. Leylâ Hanım'ın Nedîm'in bir gazelini tahmisinden alınan Bir kerre hep 'uşşâk ile Kandilliye gitdük / Bir cür'a içüp 'aşk ile mecnûnlığa yetdük / Leylâ ile şeb-tâ-be-seher sohbetün itdük / Ey şûh Nedîmâ ile bir seyrün işitdük / Tenhâca varup Göksuya 'işret var içinde LHDm, tah.12/4 mısralarında olduğu gibi Üsküdar'dan Göksu istikametine giden sandalların hepsi Kandilli'den geçmesi sebebiyle bu semt sürekli Göksu ile birlikte zikredilir.*

Göksu deresiyle ilgili beyitlerde görüleceği üzere bu suyun o zamanki renginin çarpıcı biçimde mavi olduğuna hükmedilmektedir. Bu mavilikle Türkçedeki mavi anlamındaki "gök" kelimesi arasında yoğun ilgi kuran şairler aynı zamanda "gök" sıfatının "gök deli" yahut "gök kandil" örneklerinde olduğu gibi pekiştirme özelliğinden de yoğun olarak yararlanırlar. Buna bir de "kan sarhoş" yahut "kan zil" ve "kandil" örneklerinde olduğu gibi "kan" ibaresinin de pekiştirme özelliği eklenince Enderunlu Vasîf'ın şu mısralarında olduğu gibi Göksu ve Kandilli ile ilgili birbirinden ilginç türlü söz oyunları geliştirilir: *Buldı henüz eyyâmını zevrakçe-i sahbâ / Orsa boca Kandilliye dek çekdirelüm tâ / Gök kandil olup subha dek ey mâh-i şeb-ârâ / Bir 'âlem-i meh-tâb idelüm biz de felekte ENDV, mus.143/2. krş. Kanı gök kandil o Kandillideki cünbişler / Bâde-i 'aşka senün 'aşkuş ile kandım idi LHDm, g.111/4. Şu beyit de Esrar Dede'nindir: Gice Kandillide gök kandil olup ol meh-rû / Mâh-tâb eyleyerek eyledi 'azm-i Göksu EDHK, g.195/1.*

G ö k s u

Evliyâ Çelebi Anadoluhisarı ve Göksu yerleşimini anlattıktan ve dere boyunca dizilmiş devlet erkânına ait yalılar isimleriyle sıraladıktan sonra derenin iki yanında bağ, bahçe ve değirmenler bulunduğunu, dere boyunca her iki yakanın da ağaçlarla dolu olduğunu, âşıkların sandallarla ahşap köprüünün altından geçerek yukarıdaki köylere ve mesire yerlerine kadar uzandıklarını anlatır. Arpaemîni-zâde Sâmi bu ağaçların gölgesinden

Virmede kalbe ferah Göksu huyâbânında / Mevc-i ‘anber gibidür sanki zilâl-i eşcâr SDFS, k.16/22 diye bahseder. Nedîm, Sultan III. Ahmed ve Damad İbrâhim Paşa övgüsü için nazmettiği bir tarih kıtasında Fenerbahçe, Çubuklu ve Göksu gibi mesire yerlerinin tanziminin paşa tarafından gerçekleştirildiğini bildirerek şöyle der: *Çubuklu Göksu sâir kûşe kûşe müntezeher hep / Zemân-i devletinde oldu her biri cihân-pîrâ* NDAG, kt.7/8. Bir gazelinde de muhtemelen Sadabad’ı övmek için Göksu ve Çubuklu’nun kalabalığından şikâyetle *Göksu bir nâ-hôş hevâ şimdi Çubuklu pek zihâm / Sevdüğüm tenhâca çekdirsek mi Sa’d-âbâda dek* NDAG, g.60/2 der. Bütün bu bilgiler arasında Eremya Çelebi’nin şu ifadeleri gerek “gümüş servi” kavramının Boğaziçi ile olan ilgisine açıklık getirmesi gerekse Göksu deresi çevresinin ilk olarak Sultan Murad tarafından tanzim edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. İfadeden anlaşıldığına göre derenin kenarındaki arazi engebeli iken padişah burayı düzelttirip halka yeni bir mesire yeri olarak açtırmış: *Denizi arkamıza bırakarak, Kâğıthane’nin bir benzeri olan dereden içeriye doğru gidelim. İki tarafımız, daima yeşil kalan sık servilerle süslü güzel yerlerdir. Bu derenin adı Göksu’dur. Sultan Murad, “Gümüş Servi” tesmiye ettiği bu yeri tanzim ettirmiş ve düpdüz hemverenuma (düpdüz görünen) haline getirmişti. Bu yerlerin arka tarafında çok nefis gül bahçeleri ve güzel konaklar vardır.*¹⁹

Seyâhat-nâme’nin bir başka yerinde İstanbul mesirelerinden hangisine hangi mevsimde gidilmesi gerektiği sıralanırken sarfedilen *Göksu erguvânı faslında ve Hisâr kirazı faslında [...] ifadesi; Göksu ve “gök” [= mor] ibarelerinin neden birlikte kullanıldığı ve belki de bu akarsuya neden “gök su” adının verildiği sorusunu da kısmen izah etmektedir. Aşağıda da ayrıca temas edileceği üzere Figânî’nin Göksuya döndü cism-i nizârum döğünmeden / Yir yir içinde âbiler oldu san habâb* FDAK, g.2/3 yahut Çuhadâr-zâde Şâkir gibi diğer birçok şairin Göksu ile gök ve gömgök renklerini birlikte kullanmaları bu gök renkli erguvan ağaçları sebebiyle olmalıdır: *Yârüy işidüp Göksuya teşrifini agyâr / Bir rütbede tiz geldi ki gömgök tere batmış ÇZŞD,* g.109/3.

Leylâ Hanım’ın yukarıda geçen mısralarında dile getirdiği üzere Göksu deresi, sahilleri ve çayırları ile burada düzenlenen sandal sefaları münasebetiyle İstanbul’dan eğlenmek için gelinen bir mekân idi. Şairler yine Göksu yakınındaki Kandilli semti ile aşırı sarhoş olma anlamındaki

¹⁹ Eremya Çelebi Kömürciyan, *a.g.e.*, 47.

“gök kandil” tabirlerini²⁰ Esrâr Dede’nin *Gice Kandillide gök kandil olup ol mehrû / Mâh-tâb eyleyerek eyledi ‘azm-i Göksu EDHK, g.195/1* ve Ebûbekir Celâlî’nin *Zihî müjde bu şeb Kandilliden Göksuya dek yârüy / Celâlî gitdi gök kandil diyü tebşîr ider mehtâb ECES, g.10/7* beyitlerinde olduğu gibi özellikle bir arada kullanmaya çalışırlar. krş. *‘İzzet-âsâ neş’eniñ buldur suyn zühhd eyleme / Göksuda gök kandil ol Pertev ko gitsün ‘akl ü hûş MPEB, g.237/6.*

‘Âlem-i âb tabirinin geçtiği beyitlerde sürekli su kenarı yahut kayık, sandal gibi araçların konu edilmesine nazaran bunun akarsu yahut deniz kenarı gibi suya nazır mevkilerde tertiplenen yahut sandalda düzenlenen işretler hakkında kullanıldığı anlaşılıyor. Buna göre özellikle Göksu gibi sandal sefalarıyla şöhret bulan bir mevkiden bahsedilen *Haşmet suynca var o bütüñ mâcerâyı ko / Göksuda görsüy ‘âlem-i âbıñ safâsını HKHA, g.257/5* türünden beyitlerde sıklıkla bu terkinin kullanılması da bunu teyit etmektedir. Nitekim Göksu’dan bahsedilen beyitlerde bu semtin adıyla anılan deresinde icra edilen sandal sefaları sebebiyle Fatî’nin *Zevk-i mehtâb ideliüm subha kadar deryâde / Virelüm mâ-hasal-i derd ü gamı ber-bâde / İşte üç çifte kayık iskelede âmâde / Mevsimidür gideliüm Göksuya ey çeşm-i kebûd FDME, şar.6/2* mısralarında olduğu gibi sürekli sandal ve kayık gibi deniz araçlarının devreye sokulduğu görülmektedir. Muvakkit-zâde Pertev’in Göksu deresinde bir kayığın kıçüstüne oturmuş birinin üzerindeki mavi veya su yollu kumaştan dikilmiş biniş cinsi bir kaftandan bahsettiği şu beytinde de dolaylı olarak bu semtin sandal sefaları konu edilmiş: *Göksuda seyr idüp size medh itdüğüm güzel / Ş’ol kayıgun kıçındaki mâ’î binişlidir MPEB, g.152/4.* Özellikle Enderunlu Vâsîf’in Göksu’da düzenlenen “âlem-i âb”lar hakkındaki şiirleri bir hayli fazladır: *‘Âlem-i âb eyle Göksudan olup zevrak-süvâr / Kıl Kalender Bâğçesin tâ subha dek cây-i karâr / Sen safâ-yi mâh-tâb etdikçe hû çeksin hezâr / Seyre çık gülzâra seroîler gibi eyle hırâm ENDV, mus.78/3; Gül*

²⁰ Manzum metinlerde aşırı sarhoş olmak anlamındaki “kan sarhoş” ile eş anlamda kullanılan “kan zil” tabirini daha da pekiştirmek için “kandil”in başına bir de “gök” sıfatı getirilerek oluşturulan “gök kandil” çok ileri derecede sarhoş olma anlamında kullanılmış. ‘Abdullah Ferdî’nin *Nûş idüp sahbâ-yi feyzi oldı gök kandil yine / Gamz ider etrâfa mestâne niğâh-i sünbiüli FDYŞ, g.249/3* yahut Beylikçi İzzet’in *‘İzzet-âsâ neş’eniñ buldur suyn zühhd eyleme / Göksuda gök kandil ol Pertev ko gitsün ‘akl ü hûş BİBD, g.82/6* beyitlerinde bu anlam mevcuttur. Bununla beraber “gök kandil” kavramının sadece sarhoşluk anlamında değil gerçek manada gök rengi kandil anlamında kullanıldığı beyitler de bu konuda oldukça dikkat çekici bir yapı arz etmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, DBY Yayınları, İstanbul 2021, V, 204.

mevsimidür ey perî nûş-i mey-i nâb et / Tarf-i nîgeh-i mestüjî hem-reng-i şarâb et / Bu sûret-i dil-cû ile terfî-i hicâb et / Gökşuya gel ey çeşm-i kebûd 'âlem-i âb et ENDV, mus.28/1. Antebli 'Aynî'nin *Hayâl-i zülf ü ruhuyla efendim ağlayarak / Bu bende her gice Gökşuya mâh-tâba gelür* ADMA, g.48/3 beytinden bu eğlencelerin mehtaplı gecelerde düzenlendiği anlaşılıyor.

Mirzâ-zâde Ahmed'in sarı saçlı ve mavi gözlü olduğu anlaşılan Hüseyin adında bir ahabî için nazmettiği bir beytinde onun sohbetini Hisar seyrine, gözlerini Göksu'ya ve sakalını da Sarıyer'e benzeterek *Ey Hüseyinüm sohbetiñ seyr-i Hisârumdur benüm / Gözleriñ Göksu sakalıñ Sarıyârumdur benüm* MNAK, b.96 dediği gibi Göksu'dan bahsedilen beyitlerde bir vesileyle bu derenin boğaza döküldüğü sahilde yer alan Anadoluhisarı'ndan ve karşı sahilde yer alan Sarıyer'den bahsedildiği görülmektedir. krş. *Sünbül böyle hevâ buldı Hisâra açılır / Ola tâ Gökşuyuñ eltâfına mazhar sünbül* BSTK, k.8/7. Göksu'yu konu edinen beyitlerde bu semtte bulunan Anadoluhisarı'nu iyham için Türk mûsikîsinin en eski mürekkep makamlarından olan "Hisâr" makamına da özellikle temas edildiği görülmektedir. Ebûbekir Celâlî'nin *Hisâra Gökşudan âgâzeyi mehtâbsız geçme / Hevâ-yi hûb şarkı 'âzim-i garba muvâfıkdur* ECES, g.24/5 beyti buna misaldir.

Güçlü bir ihtimalle "gök" ve "kebûd" kelimelerinin mavi anlamı sebebiyle Fatî'nin şu şarkısında olduğu gibi Göksu'yu konu edinen beyitlerde bu rengin veya mor yahut mavi renkteki sümbül çiçeğinin çokça kullanıldığı görülmektedir: *Gitdi eyyâm-i şitâ fasl-i bahâr itdi vürûd / Eyledi bâd-i nesîm 'âlemi pür-şemme-i 'ûd / Cümle esbâb-i tarab sahn-i çemende mevcûd / Mevsimidir gidelim Gökşuya ey çeşm-i kebûd* FDME, şar.6/1. krş. *Vaktidür şimdi Küçüksuya giderseñ gideliüm / Gâh Fıstıklıya geh Çamlıcaya 'azm ideliüm / Sûy-i gülşende olan nagmeleri işideliüm / Mevsimidir gideliüm Gökşuya ey çeşm-i kebûd* FDME, şar.6/3. Kâmî ve Nev'î-zâde 'Atâyî'nin Göksu'dan bahsederken "mavi göz" anlamındaki "'ayn-i zerkâ" tabirini kullanmaları da bu semt adı ile mavi rengin özellikle birlikte kullanılmasına diğer örneklerdir: *Göge çıkmışdı Gökşuyuñ vasfı / Fî'l-hakîka o 'ayn-i Zerkâdur* KDAY, k.16/11; *Cihânıñ metâfî vü mes'âsıdur / Anıñ Gökşuyı 'ayn-i Zerkâsıdur* NASN, mes.688.

Şeyhülislâm Es'ad Efendî'nin Çubuklu'yu gülleri, Göksu'yu sümbülü ve Kandilli'yi de lalesiyle zikrettiği *Çubuklu gülbüne cây oldı sünbüle Gökşu / Virildi lâleye Kandilli nergise Sarıyâr* EDMN, k.4/20 beytinde olduğu gibi birçok şairin Göksu ile sümbül çiçeğini birlikte zikretmesinden bu bölgenin

sümbüllerinin meşhur olduğu tahmin edilebilir. Bosnalı Sâbit'in bir kasidesinde "sünbülî hevâ"da Hisar'a açılmaktan ve dolayısıyla Göksu'dan bahsettiği şu beytinde de sümbül ve Göksu ibareleri özellikle bir araya getirilmiş görünür: *Sünbülî böyle hevâ buldı Hisâra açılır / Ola tâ Göksuyuy eltâfına mazhar sünbül* BSTK, k.8/7. Antebli 'Aynî'nin de mavi gözle dere kenarı boyunca bulunduğu anlaşılan sümbülleri birlikte zikrettiği şu beytindeki Göksu ve sümbül ilişkisi açıkça görülmektedir: *Hat-i sebzi tarâvet-yâb ider Göksu çemen-zârın / Kenâr-i bahr sünbül-zârdur çeşm-i kebûdından* ADMA, g.156/5. krş. *Şemîm-i 'itr-i hulkuuy itdi gök suyu çemenlerde / Kanâdil-i kebûd-i sünbülî hem-tâ benek âsı* KDİY, k.35/10; *Çemenistâna nigâh itmez isey de bârî / Kıl temâşâ su kenârında olan ezhârı / Diyle bir kerre n'olur sen de Fatîn-i zârı / Mevsimidir gideliüm Göksuya ey çeşm-i kebûd* FDME, şar.6/4.

Anadoluhisarı (Akça Hisar, Gözlüce / Güzelce Hisâr)

Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u fethetme hazırlığı için 1390-1395 yılları civarında inşa ettirdiği bu kalenin adı hakkında Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i 'Osmân'*da *Hisârı yapıdılar urup nihâdın / Ki Güzelce Hisâr urdular adın* HTAO, mes.1622 der. Ancak *Neşrî Tarihî*'nin Taeschner neşrinde bu isim Gözlüce Hisâr olarak geçer ve Semavi Eyice kalenin boğazı gözleme amacıyla inşa edilmesi sebebiyle bu ismin daha uygun görüldüğü kanaatini belirtir. Hoca Sa'deddîn ise bu hisarın ismini "Akça Hisar" olarak zikreder. Batlılar'ın XVI. yüzyılda İstanbul'a gelen Albili Pierre Gylles'den itibaren Anadoluhisarı'ndan Yeni hisar anlamında Neo-Castrum adı ile bahsetmeleri²¹ ise yerli ve yabancı kaynaklarda iki hisar arasında bir isim karışıklığının söz konusu olabileceğini akla getirmektedir. 'Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sını telif ettiği 1563 senesinde hayatta olduğu tahmin edilen Rahîmî'nin "Ey güzel, senin yüzün güzellik şehrine hisar olduğunda Güzel Hisar bunu görünce tamamen yıkılmaya yüz tuttu" anlamındaki *Olah şehri hüsnü yüzün ay güzel hisâr / Yüz tutdı top yıkılmaga gördi Güzel hisâr* RDAM, g.93/1 beytinden Anadoluhisarı'nun o yıllarda harap bir görüntü arz ettiği anlaşılıyor.

Ebûbekir Celâlî'nin bir ahabına tahmis olarak nazmettiği bir mektubundan Anadoluhisarı semtinin havasının, Rumelihisarı'ndan daha

²¹ Semavi Eyice, "Anadolu Hisarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III, 147.

üstün olduğu iddia edilmektedir. Manzum davetiyede Anadoluhisarı'nın "kirâs" mevsiminde Rumelihisarı'nın güneşi gibi insanı rahatsız etmeyeceğinden ve kuşluk vakti uykusunun hoş olacağından bahisle bu semtte "kirâ"sı münasip bir yalı bulunduğu bildirilerek şöyle deniyor: *Geldi Bogazicinüñ vakt-i safâsı cânâ / Gel senüñle ideliüm iskele zevkîn ahşâm / N'ola bir kaç gün idersek de Sitânbulî fedâ / Gel senüñle ideliüm iskele zevkîn ahşâm // Sentiümüzdür taraf-i Rûmilide gerçi Hisâr / Anadolu'da kirâsiyle güzel bir yalı var / Gelecek ol da bu günden kıla[lum] isti'câl / Gel senüñle ideliüm iskele zevkîn ahşâm // Kuşluk uyhusı olur Anadolu'da râhat / Rûmili gibi güneş âdeme virmez sıklet / Ögleden soñra ne mâni' olalum germ-ülfet / Gel senüñle ideliüm iskele zevkîn ahşâm* ECES, tah.2/1-3. Celâlî'nin yalı "kirâ"sı ve Hisar "kirâs"ı ibareleriyle oluşturduğu bu cinaslı söz oyunlarının sandal kiralama ile de çokça icra edildiği görülür. Bosnalı Sâbit'in "Dün sevgiliyi bir öpücük kirası ile sandala alarak Hisar faslını güzel bir zamana denk getirdik" mealinde söylediği şu beyti buna misal olabilir: *Bir bûse kirâsile alup zevraka yâri / Dün fasl-i Hisarî güzel eyyâma düşürdük* BSTK, g.220/5. Çeşmî-zâde Reşîd'in şu beytinde ise Hisar'da ve yine kiraz mevsiminde bir bahçe kiralınması ima edilmektedir: *Hisârî bir güzelüñ la'line olup mâil / Göñül o bâğ-i cemâlüñ kirâsına müştak* ÇZRD, g.80/3. Tırsî ise her zamanki üslubuyla kiraz zamanı Hisar'ın güzelliğinin iyice arttığını fakat sineğin de artması sebebiyle herkesin sinek avlamakla meşgul olduğundan bahisle şöyle der: *Avlar siñek ricâl ü nisâsı bu demde hep / Olur kiras zemânı Hisârüñ güzelliği* TDKY, g.198/2. Nev'î-zâde 'Atâyî'nin *Sâkî-nâme*'sinde Boğaz'ın iki yakasındaki hisarları ve çevresini anlatırken Anadoluhisarı'nın kulesini feleğin omuzundaki alametli bir kaftana benzettiği şu beytine de burada yer vermek gerekir: *Dikilmiş turan kulle-i a'zamı / Felek dûşmuş câme-i mu'lemi* NASN, mes.712.

Kanlıca (Kañlıcak)

İnciciyan Kanlıca'nın iç taraflarında, Mürver-yeri denilen bir mesire vardır. Kanlıca adı Türkçede ufak araba manasında olan "kanglı" kelimesinin ism-i tasgiridir. Kanlıca yoğurdu meşhur olup İstanbul'a nakledilerek satılır²² der ve bu bilgi Kanlıcaya dair yazılmış pek çok kitap ve makalede Fetih'ten sonra boş kalan buraya sonradan Anadolu'dan kağrı ile köylüler gelip yerleşmiş. Köyde çok kağrı olduğundan civar halk buraya

²² P. Ç. İnciciyan, a.g.e., 103.

Kağnılıca demişler ve sonra da bu isim Kanlıca olmuş²³ türünden ifadelerle tekrar edilir. Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi'nde Boğaziçi'ni çok iyi bilen A. Cabir Vada'dan²⁴ naklen Kanlıca'ya dair önemli bilgiler verir. Bunlar arasında Mîr-âbâd Kasrı'nı da zikreder. "Dolayı Mescidi" maddesinde ise Mîr-âbâd'ın I. Mahmud zamanında oldukça revaçta olan bir mesire yeri olduğundan bahisle mescidin arka taraflarında bir zamanlar 'Atâullah Efendi Tekkesi'nin bulunduğunu ve Hadîkatü'l-cevâmî"de bu tekkenin harap vaziyette bulunduğunun kayıtlı olduğunu bildirir. Antebli 'Aynî'nin Cenâb-i kutb-i devrân Kanlıcak Şeyhi Efendinüj / Ahi Seyyid Muhammed Hâşim itdi cennete rihlet ADMA, tar.504/1 mısralarıyla zikrettiği zat, muhtemelen o yıllarda metruk hâlde bulunduğu anlaşılan bu tekke şeyhinin kardeşi olmalıdır.

Hemen bütün kaynaklarda Kanlıca, Boğaziçi'nde gayrimüslimlerin oturmadığı ender yerleşim yerlerinden biri olarak zikredilir. Tırsî'nin Kanlıca yalılarını ve iskelesinden bahsettiği Kanlıcak yalıların eyledi ârzû gönlüm / İskelesi başa pey-rev-zen olursa ne 'aceb TDKY, g.20/2 beytini, İstanbul Ansiklopedisi'nde verilen bir bilgi izah eder mahiyettedir. Koçu İstanbul Ansiklopedisi'nde XIX. yüzyıl sonlarında Kanlıca'da sandallarının güzelliği ve temizliği ile meşhur olup Göksu'ya müşteri götürerek çalışan bir kayıkçıdan bahseder: Kanlıca iskelesinin en namlı ve meraklı sandalcılarından ayakdaşlarıyla rekabet ederek her yıl otuz kırk altın harçayarak takım ve döşemelerle beraber yepyeni bir sandal yaptırır eskisini de ucuzca bir bedel ile diğer iskelelerde işliyen sandalcılardan birine satardı. Göksu tenezzühleri için hususî sandalı olmıyanı ve fakat gösterişe düşkün zevk ve safa ehli tarafından Arab Abdürrahman'ın sandalı günlerce evvelinden peylenip tutulurdu. Müşterileri arasında İstanbul'un ve Boğaz'ın en uzak köşelerinden gelenler vardı demesine nazaran Göksu'ya gidenlerin Kanlıca iskelesinden kayık kiraladıkları anlaşılıyor. Boğaziçi'ni daha çok çiçekleriyle değerlendiren Şeyhülislâm Es'ad Efendi ise İstinye'nin bülbüllerine mukabil Kanlıca'nın susam çiçeklerinden bahseder: Virince süsen-i hançer-güzâra Kanlıcayı / Kılındı sâha-i İstinye âşiyân-i hezâr EDMN, k.4/22.

²³ Orhan Çinili, "İstanbul'un Gezilecek ve Görülecek Yerleri", *Vakit*, 22 Eylül 1946.

²⁴ A[bdürrahim] Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1943.

Orhan Çinili yukarıda zikri geçen gazete yazısında Kanlıca İskelesi'ndeki bir kahve hakkında şöyle der: Kanlıca'ya gidenler buranın iskelesindeki meşhur kahveyi de ziyaret etmektedirler. Bütün şair ve ediplerimizin de uğrağı olan bu kahve edebiyatımıza bile girmiştir. Burada denize karşı Mekke fincanlarıyla bir kahve içmenin büyük zevki olduğu muhakkaktır. Bu kahvenin bir asıra yakın bir ömrü vardır. Keçeci-zâde'nin Mihnet-keşân'ında geçen Gelüp yâda Kanlıca yârânları / Düşündükçe ol ma'rifet-dânları MKAE, mes.1872 beytiyle buradaki dostlarının hasretini çekmesine nazaran Kanlıca'nın da Beylerbeyi gibi şair ve ediplerin toplanma yerlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Keza Molla'nın Kanlıca şeyhi için tarih düşürdüğü Kanlıcagıy pîri idüp 'azm-i huld / Hûn-i dilin kıldı mürîdân revân // Muhlisi 'İzzet didi târîhini / Şeyh 'Ubeyd ide cinânu mekân (1221) KİMD, tar.316/1-2 kıtası da bu bölgenin tekke ve tarikatler açısından zenginliğini ve Keçeci-zâde'lerin bu semtle olan yakın bağlantısını göstermektedir. Nitekim oğlu Fuad Paşa'nın Kanlıca'daki yerli ve yabancı müellifler tarafından "muhteşem" sıfatıyla zikredilen yalısı 1855 Kanlıca Muahedesi'nin imzalandığı yerdir.

Çubuklu, Çubuklu Bahçe ve Feyz-âbâd Kasrı

Boğaziçi'nin Anadolu yakasında kendi adını taşıyan bir koyda deniz kenarında Paşabahçesi ile Kanlıca arasında bir köydür. Bizans döneminde "huzurlu" anlamında Eirenaion olarak adlandırılan Çubuklu'ya bu ismin menkabevî bir rivayet sebebiyle verildiği kabul edilir. Evliyâ'nın "Evsâf-ı Çubuklu Bâğçe" serlevhası altında anlattığına göre kızılıcak ağacıyla meşhur bahçe, Sultan Bayezid'e izafe edilen menkabevî hikâyesiyle tanınmıştır. Şehzadesi Selim'i Trabzon'dan çağırduğunda burada oğluna kızarak kızılıcak sopasıyla sekiz defa vurduğu ve sonra da yere dikilen bu kuru değneğin olağanüstü lezzetli hurma büyüklüğünde kızılıcaklar veren ulu bir ağaç olduğu rivayet edilir. Bunun yanı sıra burada üretilen çubuk lülelerinden dolayı köyün bu isimle anılmış olabileceği de tahmin edilmektedir. Padişahların av mahalli olarak kullandıkları 150 dönümlük meşhur Çubuklu Korusu ve bülbül sesleriyle ün yapmış bu köy aynı zamanda çok rağbet edilen bir mesire yeri idi. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın inşa ettirdiği büyük havuz ve bahçe etrafına çınar ağaçları dikilmiş ve buraya "Feyz-âbâd" adı verilmişti.

Eremya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre bu bölge o dönemlerde sarayın ihtiyacını karşılayan ve bakımı saray bostancıları tarafından yapılan meyve bahçeleriyle doludur. Sahildeki arazilerin Sultan III. Ahmed zamanında imara açıldığı rivayet edilir. Nevşehirli Dâmâd İbrâhim Paşa buraya büyük havuzuyla birlikte bir kasr ve çeşme inşa ettirip etrafını da çınar ağaçlarıyla çevirterek bir Has-bahçe vücuda getirmiş. Bu çevrenin güzelliklerinden günümüze sadece Sadullah Paşa Yalısı'nda bulunan Çubuklu'ya ait bir resim kalmıştır.

'Osmân-zâde Tâib (ö.1724) Feyz-âbâd Kasrı'nın inşası münasebetiyle paşaya hitaben h.1131 [= m.1719] tarihini gösteren uzunca bir tarih kıtası nazmetmiştir ki o eserde bu kasr için *Te'âla'llâh zihî zâbende nüzhet-gâh-i düstûrî / Hôşâ kasr-i ferah-biünyâd-i Feyz-âbâd-i nev-îcâd* OTSS tar.8/3 denmesine nazaran burada daha önce görülmemiş bir mimarî tarzın uygulandığı anlaşılıyor. Nedîm'in (ö.1730) *Gâhî Feyz-âbâda dogru 'azm idüp eyle safâ / Âsaf-âbâda gelüp gâhî salın ey meh-likâ / Gel hele gör sahn-i Sa'd-âbâda hîç olmaz bahâ / 'İyddür çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum* NDAG, muh.25/III mısralarıyla bahsettiği bu mekânın aynı zamanda herkesçe ziyaret edilen bir mesire yeri olduğu anlaşılıyor. Ancak daha sonra XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren özellikle Sadrazam Rıfat Paşa zamanında kendisi ve çocukları için sahile yalılar inşa edilmiş ve yerleşim artarak Çubuklu köyü oluşmuş.

Burada üretilen çubuklar sebebiyle olmalı bu semt adının geçtiği beyitlerde tütün içmeye yarayan lüle ve çubuklardan bahsedildiği görülmektedir. Keçeci-zâde'nin *Mihnet-keşân*'ında gurbet saikiyle söylediği anlaşılan "Elime ne zaman bir tütün çubuğu geçecek olsa hemen Çubuklu aklıma gelirdi" anlamında *Elümde hemân olsa çûb-i duhân / Çubuklu tasavvur iderdüm der-ân* MKAE, mes.835 beyti böyledir. Refî'-i Kâlâyî'nin şu beytinde de keyifçi tiryakiler ve Çubuklu semti birlikte zikredilmiş: *Uzadursa sözi Kâlâyî Çubukluda n'ola / Ehl-i keyfe virür elbette keder ter geçme* RKBA, k.22/17.

Boğazın Anadolu sahilinde birbirine yakın mahaller olması bakımından Çubuklu'nun konu edildiği beyitlerin önemli bir kısmında Göksu'dan da bahsedildiği görülür. Şeyhülislâm Es'ad Efendi; Çubuklu'yu gül bahçeleriyle, Göksu'yu ise sümbülleriyle anarak şöyle der: *Çubuklu gül-büne cây oldı sünbüle Göksu / Virildi lâleye Kandilli nergise Sarıyâr* EDMN, k.4/20. Nedîm'in şiirlerinde de Göksu ve Çubuklu çoğu zaman birlikte geçer. Özellikle Sultan III. Ahmed'in bu semtteki imar faaliyetlerini *Çubuklu*

Göksu sâir gûşe gûşe müntezihler hep / Zemân-i devletiünde oldı her biri cihân-pîrâ NDAG, kıt.7/8 beytiyle ifade ederken bir gazelinde de bu mesire yerinin kalabalığından şikâyetle şöyle der: Göksu bir nâ-hôş hevâ şimdi Çubuklu pek zihâm / Sevdiğüm tenhâca çekdürsek mi Sa'd-âbâde dek NDAG, g.60/2.

Muhtemelen avlak olarak kullanılan korusu ve özellikle dikilen çınar ağaçları sebebiyle olmalı Çubuklu isminin geçtiği beyitlerin önemli bir kısmında Mirzâ-zâde Sâlim'in *Pîş-i nahlân-i Çubukluda bular / Bulalar gâhi meserretten eser SDAİ, mes.37/37* beytinde olduğu gibi ağaç ve fidandan bahsedildiği görülmektedir. Nitekim bir beytinde yeni dikilmiş fidanların saygıyla divan durmalarından bahsedilmesi de bu durumu desteklemektedir: *Tâze nahlân-i Çubuklu ise dîvân turmuş / San selâm almaga züvârna hâzır olmuş SDAİ, mek.3/67. krş. O nahl-i 'işveye Zîver Çubukluda gelince râst / Hıramunuş hevâsiyle turup kaldum çemenlikde SZPD, g.277/6; Nihâl-âsâ dikilsün kalsun 'âşık cây-i hayretde / Çubuklu sahnını teşrif iden nev-res fidândur bu SZPD, g.252/11.*

Tütün çubuğundan bahsedilen beyitlerin bir kısmında "çubuklu bahçe" ibaresinin ısrarla devreye sokulmasının sebebi buranın padişahlara mahsus bir has bahçe olması sebebiyledir. Fakat bu türden beyitlerin çoğunda çubuk içilen bir bahçenin mi yoksa buradaki Çubuklu Bahçesi'nin mi kastedildiği tam bir açıklık arz etmez. Nâbî'nin tütün çubuğu çeken güzellerin dudakları ile bahçe arasında ilgi kurması, o devirde herkesçe meşhur olup bu isimle anılan bu mekânı işaret için söylenmiş olabileceği gibi muhtemelen çubuk tiryakilerinin devam ettiği bahçeli kahvehaneleri ima için de olabilir: *Yakışdı çûp-i duhân leblerine hûbânun / Çubuklu bâğçeye döndi dehânı cânânun NDAF, g.471/1. Nitekim Kâmî'nin Seyr eyle ehl-i keyfi ki çûb-i duhân ile / Döndi Çubuklu bâğçeye bu kahve-hâneler KDAY, g.66/4* beyti bu durumu biraz daha açık ifade etmektedir. Seyyid Câzım'ın "Çubuklu Bahçe"nin çocuklar için her saati birkaç yüzyıllık mektebe bedel olduğunu ifade ettiği şu beytiyle, Sultan Bayezid'in oğlunu kızılıcık sopasıyla dövmesine işaret olmak üzere muhtemelen "falaka" kastedilmiş olmalıdır: *Olur bedel yine her sâ'ati dü-sad-sâle / Çubuklu bâğçesi olsa mekteb etfâle SCDÖ, mat.377.*

Beykoz (Begkoz, Bigkoz)

Muvakkit-zâde Pertev'in *Gitmek isterken o fındukçıyla bir gün Begkoza / İtdi kâfirlik yanaşdı n'eyleyem İstavroza MPEB, g.466/1* beytinde ismi geçen bu

kasaba, Üsküdar'dan Karadeniz'e doğru Beylerbeyi, Çengelköy, Anadoluhisarı, Beykoz, Paşabahçe sıralamasında yer alır. Beyitte geçen İstavroz, Beylerbeyi'nin eski adıdır. Nevres'in her iki mısraı da h.1159 / m.1746 tarihini veren *Bigkozuy buldı suyn yapıdı bu dil-keş çeşmeyi / Şâh-i bâlâ-menzilet Sultân Mahmûd-i velî* NKHA, tar. 8/20 beytinde de ifade edildiği üzere bu bölgenin eski şiirlerde en çok dikkati çeken hususiyeti sularıdır. Yine Nevres'in şu beytinden yaz aylarında soğuk suları sebebiyle Beykoz ahalisinin neredeyse mangal yakmak zorunda kalacakları dile getirilir: *Mâ'-i berdi şöyle kim eyyâm-i tâbistânda / Bigkoz ehli gâlibâ der-pîş iderler mankali* NKHA, tar.8/16. Cevrî'nin şu beytinde de yine Beykoz'da her yerden sular fışkırdığı dile getirilmektedir: *Seyr için geldükde Begkoz bâğına iclâl ile / Pâyına yüz sürdi cûlar itmeyüp sabr ü sükkûn* CDHA, tar.3/9.

Su ve çeşmelerinin bolluğu ile ünlü Beykoz için Haşmet "badem göz" ve "çeşme" kelimeleri arasında bir irtibat kurup aynı zamanda suların soğukluğunu da ihsas etmek üzere hasret ateşini söndürmek için Beykoz sularının dahi yetersiz kalacağını şöyle dile getirmiştir: *Ey benüm gözleri bâdâmum amân sultânum / İntizâr âteşine çeşme-i Begkoz yetmez* HKHA, kıt.7/1. Adında "ceviz" anlamına gelen "koz" ibaresi bulunması sebebiyle olmalı Çuhadâr-zâde Şâkir günümüzde de kısmen kullanılan "ceviz kırma" tabirini bu semt ismiyle birlikte şöyle kullanır: *Begkozda ne koz kırdı 'aceb ol şeh-i mümtâz / Var-ise meger mekr ile 'âşıkları satmış* ÇZŞD, g.109/4.

A k b a b a

İstanbul'un Beykoz civarındaki en meşhur mesire yerlerinden biri olup suyu ve o civarda medfun bulunan Akbaba Sultan'ın türbe ve tekkesiyle meşhurdur. Akbaba Mehmed Efendi olarak da bilinen bu zat İstanbul'un fethinde bulunan derviş askerlerden olup fetihten sonra bu bölgede bir Bektaşî tekkesi kurduğu anlaşılmaktadır. Hisâlî'nin *Metâli'ü'n-nezâir*'ine muhtemelen yanlışlıkla girdiği anlaşılan Cemâlî Çelebi'nin şu mesnevî beytinde adı geçen şahsın da bu zat olması kuvvetle muhtemeldir: *Birisi Ak Baba nâmı Muhammed / İşigi taşı 'ışk ehline mesned* HMNB, b.3534. Evliyâ Çelebi bu zatın türbesi civarında kurulan mesireyi şöyle anlatır: *Mesîre-gâh-i Akbaba Sultân: Beyâz kiraz mevsiminde ve kestâne mevsiminde Begkoz iskelesinden niçe biy araba ihvân-i bâ-safâ ehl ü 'ıyâlleri ve zehâyirleri ile Akbaba köyüne gidüp iki üç ay kestâne faslın iderler. Kayık ile İslâmbol'dan bir günlük mesâfedür. Mez-kûr Akbaba köyi yüz hâneli ve bir cevâhir mihrâblı câmi' ve yigirmi*

'aded dükkânlı ve bir hammâmı, havzlı ma'mûr kurâdur. Akbaba tekyesi, âbâdân tekyedür. Ba'zı yârân anda meks ider. Ba'zı cânlar haymeleri ile meks idüp sohbet ider.

Nev'î bir sonbahar münasebetiyle ileri yaşlarda yazılmış olması muhtemel bir gazelinde bu mesireye gittiğini ve bu türbeyi gördüğünü şöyle ifade eder: *Husûsan Akbabanuñ türbet-i pür-nûrını gördük / Gözi açuklara kühl-i cilâdur ferşiniñ gerdi* NDMT, g.479/4. Oğlu 'Atâyî ise *Sâkî-nâme*'sinde Alemdağ'daki köşkler ve mesire için kurulan süslü çadırlardan söz ederek dağdan inen lezzetli suyu, yeşillik ve korulukları, ağaç gölgeleri altındaki Akbaba türbesinden bahseder: *Odur bürc-i hurşîd-i subh-i safâ / Ki anda makâm eylemiş Akbaba* NASN, mes.723. Ardından da oradaki mesire yerini uzun uzadıya anlattıktan sonra şu mısra ile oraya babasıyla birlikte gittiklerini bildirir: *Bu fasl içre vardık pederle aya / Kalem oldı vâsfında destân-serâ* NASN, mes.734. Ardından da *Nev'î Dîvânı*'ndan, bir beyti yukarıya alınan gazelin tamamını, babasının o gazeli orada yazdığını belirterek teberrüken eserine iktibas eder. Müteakip beyitlerden gölgelik yerlere kurulan sofralar ve soğuk sulara bırakılan şarap sürahileri anlatılır. Haşmet'in şu beytinden de Akbaba mesiresinin aynı zamanda gözlerden uzak bir iştet mahalli olduğu anlaşılıyor: *Bir şâh-bâz-i hüsn ile biz Akbabadayız / Turna gözi şerâb ile zevk ü safâdayız* HKHA, g.97/1. Şeyhülislâm Esad'ın iyham yoluyla göz bebeği anlamına gelen "bebek" ve "hadeka" kelimelerini çağrıştıracak şekilde Bebek Bahçesi'nin o devirdeki itibarından bahseden şu beytinden, aynı güzergâh üzerindeki Akbaba civarında Yâsemen adlı bir mesire yahut iştet mekânı daha olduğunu öğreniyoruz: *Bebek hadîkasın aldı gözine 'ayn-i safâ / Sarıldı Akbabaya Yâsemende kıldı karâr* EDMN, k.4/21.

Macar Tabyası ve Elmas Suyu

İstanbul Boğazı'nın Karadeniz girişindeki Anadolu Kavağı'nda halk arasında Macar Tabyası olarak bilinen ve gerçek adı akar su anlamıyla Mâ-i Cârî Tabyası olan askerî birliğin arka tarafındaki vadiden kaynaklı çok lezzetli meşhur bir suyun adıdır. Sultan IV. Murad zamanında Kazak çapulcularının şaykalarla gelip İstanbul Boğazı sahil-hanelerini yağmalamaları üzerine giriş çıkışları kontrol için bu tabya kurulmuş ve buradaki su daha da şöhret bulmuştu. Bazı metinlerde "Elmas Tabya" olarak zikri geçen yer de XVIII. yüzyılda bu defa Rus tehlikesine karşı güçlendirildiği bilinen bu tabya olmalıdır.

Ahmed Sâdık Zîver Paşa'nın *İki târîh-i güher fer ile kuldum Zîver / Reşha-i hâmemi elmâs suyundan bâlâ* SZPD, tar.282/4 beytinde olduğu gibi şairler türlü vesilelerle bu sudan bahsetmişler. Eskiler elmasın her türlü taşı kesip parçalayacağına yahut dişe değdirilmesi hâlinde dişi dahi derhâl çürütüp dağıtacağına inanırlarmış. Bu sebeple böbrek taşlarını kırmak için bir tel ucuna elmas takarak mesane yoluyla böbreğe elmas iletmeye dahi çalışmışlar. Bu rivayetten hareketle Anadolu Kavağı'ndaki bu suya böbrek taşlarını düşürdüğü için "Elmas Suyu" adı verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira aşağıda görüleceği üzere hakikî veya mecazî manada "elmas suyu"ndan bahsedilen beyitlerin neredeyse tamamında bir zedeleme ve tahrip manası hissedilmektedir.

Yüsri'nin "Elmasın suyunu dert yarasını yıkamak için saklaması gibi, katı yürekliden şefkat beklemek de iğneli sözlere muhatap olmayı mucib olur" manasında söylediği *Olur ümmîd-i şefkat saht-dilden mûris-i îlâs / Devâ-şûyf-i derd-i zahme saklar suyunu elmâs* YDAY, g.66/2 beytinde, elmas gibi elmas suyunun da yarayı azdıracağı ima edilmiş. Yenişehirli 'Avnî'nin "O cömertlik hazinesi ve merhamet kaynağını görün ki gönül yarasını elmas suyu ile yıkıyor" dediği *Âb-i elmâs ile eyler şüst ü şû dâg-i dili / Ol kerem gencînesin ol merhamet kânun görüy* YADS, g.224/2 beytinde de bu suyun zedeleyiciliği ve yaralara zarar verdiği ifade edilmiş. Ancak Tokatlı Kânî'nin muhtemelen zamane yöneticilerinin istismarını kastettiği şu beytinde geçen "yüzükten elmas suyunu çekmek" ile neyin kastedildiği tam olarak anlaşılmamaktadır: *Suyın buldurdı hükkâm-i zemâne celb-i dünyânuy / Çekerler müdde'îniy hâteminden âb-i elmâsı* KDİY, kıt.83/1.

Reşad Ekrem Koçu *İstanbul Ansiklopedisi*'nde Anadolu Kavağı'ndan bahsederken *Gayet tatlı "Abı hayât misal" suları ile tanınmış olan bu köyde altı çeşme vardır. Çeşmelerde akan sular Dolay Suyu ve Çınardibi Suyudur. Köyün kaynakları gayet yakın diğer meşhur suları Abdihoca, Abıhayat ve Kumdöken sularıdır. Bu sonuncusu adından da anlaşılacağı üzere mide bağırsak ve böbrek hastalıkları için şifalı bir sudur. Geride bir de ayazması vardır demiş ki bu bilgi de Elmas Suyu'nun taş düşürme özelliği hakkındaki tahminleri güçlendirmektedir.*

Rumelihisarı (Yeni Hisâr)

Türklerin fetihten önce İstanbul'a en yakın yerleşim yerlerinden birinin Anadoluhisarı olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Fatih'in dedesi

Yıldırım Bayezid'in Anadoluhisarı'nı inşasından yarım yüzyıl sonra 15 Nisan 1452'de başlatıp 31 Ağustos 1452'de üç buçuk ay gibi kısa sürede bitirdiği bilinen Rumelihisarı inşası, İstanbul'un fethini hazırlaması bakımından Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Binlerce usta, işçi ve esirin çalıştığı bu büyük inşaat münasebetiyle bu bölgenin güvenliği, iase ve ibatesi için çok güçlü bir askerî istihkâm ve levazım zinciri, dolayısıyla geçici de olsa bir kent yapılaşması oluşturulduğu muhakkaktır. Hadîdî kuruluştan 1533'e kadar gelişen hadiseleri nazmettiği *Tevârih-i Âl-i 'Osmân'*ında Rumelihisarı'nun inşa macerasını, inşaatın bitiminden sonra deniz seviyesine keklığı gözünden vurucak derecede hassas büyük toprak yerleştirildiğini de ilave ederek şöylece özetler: *Dönüp Sultân Muhammed çekdi leşker / Süriüp togrı Koca iline irerler // Varup Akça Hisâr üstine indi / Geçüp bahri hisâra karşı kondı // Hemân ol arada kim kondı leşker / Buyurdu bir hisâr anda yaparlar // Tonadup kal'ayı ucdan uca hep / Yarar âdem yarağıyla müretteb // Ulu toprak kodı deryâ yüzinde / Kemîne kepki ururlar gözinde // Buyurdu İstanbul etrâfın ururlar / Kapup âdem kapuyı yapıdururlar // Tekür gördi ki hâl oldu mükedder / Keder def' itmege bir çâre ister* HTAO, mes.3224-3230. Enverî'nin *Düstûr-nâme'*sinden alınan şu mısralarda Rumelihisarı'nun inşası ve kaleye yerleştirilen toprakların boğaztan gemi değil sinek geçse dahi vuracak biçimde yerleştirilmesi anlatılmış: *Râm iline çünkü geldi pâdişâh / Diyle ne tedbîr ider zall-i ilâh // Didi İstanbul bogazını kesem / Ol 'adûvullaha yıl gibi esem // Çün sekiz yüz elli altı oldu sâl / Buldılar ol yörede bir kaç cibâl // Kara deryâdan yana bir kal'a sarp / Yapdı andan urdu İstanbula darb // Nice kal'a ancılayın bir hisâr / Görmedi 'âlem içinde rûzgâr // Husrevânî küp gibi çok tûblar / Atılır kûhlara andan kûplar // Ne gemi geçimez andan kelebek / Kim ururlar tûb ile geçse sijek // Bes Fireng ile Sitanbul hôr u zâr / Kaht ü tengîden kamu kıldı nizâr* DEBA, mes.3377-3384.

Hadîdî ve Enverî'nin yukarıdaki mısralarından da anlaşılacağı üzere Rumelihisarı'nın inşasıyla ilgili o devre ait manzum metinlerde hiçbir ipucu bulunmadığına dair ileri sürülen iddialar ciddiyetten uzak ve mesnetsizdir. Fatih'in şehzadelik yıllarından beri yanından ayırmadığı musahibi ve hocası Molla 'Aşkî'nin Rumelihisarı inşasına dair nazmettiği 49 beyitlik müstakil bir kasidesi de inşaatla çağdaş olup kasidenin *Ebed muhkem olsun dâyimâ oldu temâm* mısraı da hisarın inşaat tarihini (h.856 = m.1452) olarak vermektedir. Kasidenin uzunca bir Fatih övgüsünden sonra Rumelihisarı'nı abartılı ifadelerle öven beyitleri şunlardır: *Bir 'aceb muhkem hisâr itdüy binâ / Bürc ü bârûsı-durur kamu ruhâm // Ger yıkılıp çerh devrülse zemîn / Hâdiseden*

görmeyiser inhidâm // Kulesinüñ her nefes hârisleri / 'Arş sâkinlerine vîrür selâm // Ger ola pervâz biñ yıl bürcine / Çıkımaya bî-beden kala hamâm // Çünkü bârûsundan atıla topı / Koparur deryânuñ içinden katâm // Almaga Kostantiniyye şehriñi / Gösterür İslâm ehline iltizâm // Âfet-i küffâra olmuşdur sebab / Mü'mini anuñ-çün eyler şâd-kâm // Yazılup-durur buña târîh ebed / Muhkem olsun dâyimâ oldı temâm ADNB, g.36/36-44.

Üsküdar'dan Rumelihisarı'na taşınan 'Aşkî'nin şiirlerinde sıkça görülen *La'l-i lebiyle ş'ol hat-i nev-hîz-i dil-rübâ / Gûyâ kirâs-i al ile Yeyi Hisârdur* ÜASU, g.97/2 türünden beyitlerde de görüleceği üzere hisarın adı 16. yüzyılda da değişmemiştir. Gerek Yenihisar gerekse daha sonraki yüzyıllara ait manzum eserlerde Rumelihisarı ile ilgili çok fazla bilgi mevcuttur. Bunlar arasında Ebûbekir Celâlî'nin şu musralarından, padişahların saltanat kayıklarıyla hisarların önünden geçişi sırasında top atışlarıyla selamlandıkları anlaşılmaktadır: *Pîş-gâh-i hisâr-i Rûmiliden / Pâdişâh-i cihân idince güzâr / Nefy olındı top atmadıkları-çün / Gitdi top yolına âgâ-yı hisâr* ECES, kıt.34. İfadeden anlaşıldığına göre Sultan II. Mahmud'un geçişi sırasında ihmalkâr davranarak padişahı top atışıyla selamlamadığı için hisar ağası vazifesinden azledilmiştir. 'Atâyî İçi mahbes etrâfı huld-i berîn / Gelür dôst ü düşmen olur hem-nişîn' NASN, mes.634 beytinde Rumelihisarı'nun içinin hapisane fakat dışının cennetten bir köşe olduğunu ifade eder. Gerçekten de yerli ve yabancı kaynaklarda buranın uzun yıllar hapisane olarak kullanıldığı nakledilmektedir.

Rumelihisarı'ndan deniz seviyesine yerleştirilen topların usta topçular tarafından gülleleri denizde sektirmek suretiyle keskin atışlar yapılarak izinsiz geçmeye çalışan tekne ve gemilerin batırıldığı rivayet edilir. Bunlardan ayrı olarak Nev'î-zâde'nin bu iki hisarı "bahriñ kilîdi" olarak nitelendirerek söylediği şu beyitler silah ve savaş tarihiyle ilgili oldukça önemli bilgiler ihtiva etmekte ve düşman üzerine gerektiğinde top yerine zincir atıldığını²⁵ bildirmektedir: *N'ola bahriñ olsa kilîdi hisâr / Girer birbirine*

²⁵ Şeyh Gâlib Hüsn ü Aşk'ında geçen *Sayıâdları şikâra urgun / Tavşan o gürîha telli kurşun* ŞGHA, mes.268 beytinde o devirde yaygın olarak kullanılan telli kurşunlardan bahseder. Ganî-zâde Nâdirî'nin *Şeh-nâme*'sinde geçen *Meger telli mühre olur vakt-i ceng / Kesilmiş sâlik tûbı deste tüfeng* GNŞN, mes.1696 türünden beyitlerde de bu tür isabet oranı ve tahrip gücü çok yüksek telli kurşunlar konu edilmektedir. Bunlar atıldığı zaman arkalarında uzunca bir duman ve kıvılcım şeridi bırakıyor olmaları ki birçok şairin bu kurşunları kuyruklu yıldızla benzettiği

dem-i kâr-zâr // 'Adû üzre zencîr atup tôblar / O mâbeyne zencîr-i âhen çeker NASN, mes.604-605.

'Atâyî'nin bu önemli bilgiyi müteakiben iki hisarın kısaca tasvirinden sonra biraz da latife yoluyla Anadoluhisarı ile Rumelihisarı'nda ikamet edenler arasındaki bir atışma ve tartışmaya yer verdiği görülür. Atışma konusu hangi kıyının daha sefalı olduğu üzerine yıllar boyu kale cengini andıracak biçimde sürdürülen iddialaşmadır. Sabah vakti güneş Rumelihisarı'na vurduğundan Anadoluhisarı ahalişi gayet rahattır. Fakat ikindiden sonra güneş hisarın arka tepesine geçtiği için Rumeli yakası rahatlar, bu defa Anadoluhisarı yanma derecesinde ısınır. Şair her iki yakanın kirazının lezzeti ve havasının güzelliği sebebiyle ikisi arasında bir tercih yapılamayacağı kanaatiyle tartışmayı şöylece bitirir: *Birinün seherden hevâsı güzel / Ki feyz-i sabâhı sabûha bedel // Birinün dem-i şâmu mahmûddur / Ki cennet gibi zullî memdûddur // Çekilmiş biri Göksu ırmagına / Akitmiş biri bahri ayagına // Yanında anuy Göksudan tîği var / Bunuy arkasında siper kûhsâr // Mukâbil turur iki dil-keş mahal / Gören meyl ider birbirinden güzel // Berâber tutup seyr ider ehl-i dil / Birin kimse tercîhe kâdir degül // Egerçi nice bahs olur dâimâ / Ki tahrîri tafsîl ider iktizâ // İdüp halka-i âsümâna güzêr / Olur kal'a cengi gibi bahsler // İdüp semt-i Rûmı tutanlar cidâl / Anatoliya böyle eyler sü'âl // Ki ba'd ez-zuhûr germ olup âfitâb / İder murg ü mâhîyi anda kebâb // Güneş kim çeke tîg-i âteş-cilâ / İder Göksuya urmağı iktizâ // Bu cânib o demlerde nüzhê-gede / Huzûr eylerüz sâye-i kal'ede // Bu ma'mûre bender o tenhâ-sitân / 'Înâd eylemez bunda şehri olan // Cevâbın bu gûne iderler edâ / Bu gün baya ise o yarım saya // Seherden idüp Rûma tâbiş hüçûm / Olur cümle Hindî-sıfat halk-i Rûm // Virüp cem'-i eşhâs aya sıkleti / Sıkar kesret ol kûşe-i vahdeti // Komaz iskele sâhilinde safâ / Havâle olur*

görölmektedir: *Tüfeng eyleyüp telli mühre nisâr / 'İyân eyledi necm-i dünbâle-dâr GNŞN, mes.1052.* Evliyâ Çelebi bu kurşunlardan bazılarının eşek sidicine bulanarak atıldığını bildirerek telli kurşunlar hakkında şu bilgiyi verir: *Ve dahi kâmil bin fuçî leb-ber-leb kırk nev'a görölmemiş kurşumu var. Ba'zısı telli kurşumdur, tüfengden çıkdıkda iki başı kurşum, ortası iki karış uzun demir teldür. Açılarak gidüp râst geldiği yirleri iki biçüp helâk ider. Ve ba'zı kurşumlarınıñ içi nohudlu ve arpalı ve zencîrli ve topraklı ve neftli ve eşek sidikli ve zehirli ve toprakdan yapılmış müdeşver yağlı kurşumları fıçı fıçı hâzır-bâş durur. Hakikatü'l-hâl bu mezkûr kurşumlardan her kim yidi ise halâs olmayup cümle şehîd oldılar. Ganî-zâde bu kurşunları aynı sapa bağıl ateş rengi iki kiraz olarak tarif eder ki bu benzetme tam da Evliyâ'nın tarifıyla uyusmaktadır: *Kirâs olmuş ol mühre-i âteşin / Anuy sapıdır tel ki olmuş karîn GNŞN, mes.1053.* Sözü edilen telli kurşunlar ve zincirli güller hakkında Osmanlı Şiiri *Kılavuzu'nun* ilgili maddelerinde oldukça ayrıntılı bilgi verilecektir.*

nice ırgâd ana // Biz urdukça bunda kulak bülbüle / Kimi gemi halkı salar gulgule // [...] Kirâs ile âb ü hevâ müşterek / Hemân ikisi bir tutulmak gerek // Kirâs ile âb ü hevâ müşterek / Hemân ikisi bir tutulmak gerek NASN, mes.608-629.

Rumelihisarı'nın Kirazı

Günümüzde manzum metin çevirilerinde çoğu zaman nar çiçeği olarak yorumlanan “gül-nâr”ın esas anlamı kirazdır. Özellikle İstanbul hakkında nazmedilmiş eserlerin önemli bir kısmında “gül-nâr” veya “kirâs”tan bahsedildiğinde ardından bir “hisâr” kelimesinin geldiği görülür: *Bûse-i gül-nâr-i lebîyü seyr-i Hisârî aydurur / Mîve-i vasl o sehî-kâmete bâr-i işvedür* FDHG, g.134/4; *Vahyî hayâl-i vâfî-i leb ü rûy-i yâr ile / Seyr-i Hisâra çık gül ü gül-nâr vaktidür* VDHT, g.91/5; *Bûse-çînî-i leb-i dil-dâr ile bî-vehm ü bâk / Mevsim-i gül-nârda seyr-i Hisâr itmek nice* VDHT, g.231/5. Bunun sebebi bir zamanlar Rumelihisarı civarının kirazlarının şöhretidir. Kezâ “kirâs” kelimesinin geçtiği beyitlerin önemli bir kısmında “hisâr” ibaresine de yer verilir ve “kiraz mevsimi” tabiriyle “hisâr” ibaresi birlikte zikredilir. Sâlim’in *Hisârıy neyleyem sensüz olan zevkın baya şimdi / Şehâ her bir kirâsı resm-i dâg-i iştiyâk oldu* SDAİ, g.286/2 yahut Re’fet’in *Kirâs mevsimidür cânîb-i Hisâre buyur / Efendi lutf ile nergislere nezâre buyur* RMAD, g.39b/1 beyitleri buna misaldir. krş. *Cenâb-i pâdişeh-i âlemüy sa’âdet ile / İdince neyyir-i zâtı Hisârî nûrânî / O deylü lezzet-i nev virdi feyz-i makdemi kim / Henûz oldu Hisârıy kirâsı sultânî* EDMN, muk.2. Eski metinlerde Rumelihisarı’nın adının “Yenice Hisar” olarak geçmesine nazaran XVI. yüzyıl şairi Üsküdarlı ‘Aşkî’nin şu beytinden de bütün bu beyitlerde kastedilen yerin Rumelihisarı olduğu açıkça anlaşılıyor: *La’l-i lebiyle ş’ol hat-i nev-hîz-i dil-rübâ / Gûyâ kirâs-i al ile Yeyî Hisârdur* ÜASU, g.97/2.

Rumelihisarı ve Hisâr Makamı

Türk musikîsinin en eski mürekkep makamlarından olup Re’fet’in *Ey mutrib-i hûş-dem ele al çeng ü rebâbı / İrdi dem-i nev-rûz biraz fasl-i Hisâr it* RMAD g.22/2 beytinde sözü edilen “Hisâr” makamı, Sûz-i dil makamına Hüseyinî beşlisinin eklenmesiyle mürekkep olur. Baharın gelişi ile Göksu ve Anadoluhisarı civarı, musikî eşliğinde sandal sefalarına sahne olması bakımından, hakikat veya iyham yoluyla bu makamdan bahsedilen manzum metinlerde Rezmî’nin şu beytinde olduğu gibi deniz ve kayık türünden unsurlara çokça yer verilir: *Geçelim bahr-i gamı zevrak-i meyle Rezmî*

/ İdelüm şevk ile dil-dâr ile bir fasl-i Hisâr RDMG, g.114/5. Bu tabiri sadece bir makam adı olarak değil aynı zamanda Gökso ve Hisar'daki sandal sefalarının başladığı mevsim anlamında değerlendirmek de mümkündür: Nâle-i zemzeme-i bülbüli gûş itmişdür / Ki usûl ile nühuftu geliyor fasl-i Hisâr RMAD, k.14/43. krş. Hele bizi bize ko gel teferrüç eyleyeliüm / Sabâ bahârda fasl-i Hisâr lâzımdur RMAD, g.80b/4.

K I S A L T M A L A R

AÇMŞ	=	Âşık Çelebi, <i>Meşâ'irü's-şu'arâ</i> , G. M. Meredith-Owens
ADMA	=	Antepli Aynî, <i>Dîvân</i> , Mehmet Arslan
ADNB	=	Aşkî, <i>Dîvân</i> , Ahmet Atillâ Şentürk - Nurcan Boşdurmaz
AHBK	=	Azmî-zâde Haletî, <i>Dîvân</i> , Bayram Ali Kaya
ANDŞ	=	Ali Nihad Tarlan, <i>Dîvân Şiiri</i>
BDMY	=	Bâlî, <i>Dîvân</i> , Muhammed Yaşar
BDSK	=	Bâkî, <i>Dîvân</i> , Sabahattin Küçük
BDYA	=	Behiştî, <i>Dîvân</i> , Yaşar Aydemir
BİBD	=	Beylikçi İzzet Beğ, <i>Dîvân</i> , Fatma Meliha Şen
BSTK	=	Bosnalı Sâbit, <i>Dîvân</i> , Turgut Karacan
CDBK	=	Cem'î, <i>Dîvân</i> , Birgül Koparan
CDHA	=	Cevrî, <i>Dîvân</i> , Hüseyin Ayan
CKPD	=	Cezerî Kâsım Paşa (Sâfî), <i>Dîvân</i> , Ahmet Sevgi - Hakan Sevindik
ÇZRD	=	Çeşmî-zâde Reşid, <i>Dîvân</i> , Mustafa Uluocak
DEBA	=	Enverî, <i>Düstûr-nâme</i> , Betül Ademler
DSPD	=	Diyarbakirli Sa'id Paşa, <i>Dîvân</i> , Kenan Erdoğan
DUBÇ	=	Derzî-zâde Ulvî, <i>Dîvân</i> , Büşra Çelik
ECES	=	Ebubekir Celâlî, <i>Dîvân</i> , Erdem Sarıkaya
EDHK	=	Esrar Dede, <i>Dîvân</i> , Hasan Ali Kasır
EDMN	=	Esad, <i>Dîvân</i> , Muhammet Nur Doğan
EDYS	=	Emrî, <i>Dîvân</i> , M. A. Yekta Saraç
ENDS	=	Edirneli Nazmî, <i>Dîvân</i> , Sibel Üst
ENDV	=	Enderunlu Vâsîf, <i>Dîvân</i> , Rahşan Gürel
ENMN	=	Edirneli Nazmî <i>Mecma'ü'n-nezâir</i> , M. Fatih Köksal
FDAK	=	Figânî, <i>Dîvân</i> , Abdülkadir Karahan

FDHG	=	Fasîhî, <i>Dîvân</i> , Haluk Gökalp
FDME	=	Fatin, <i>Dîvân</i> , Mehtap Erdoğan
FDYŞ	=	Abdullah Ferdî, <i>Dîvân</i> , Yılmaz Şentürk
FŞKE	=	<i>Fâtih'in Şiirleri</i> , Kemal Edib Kürkçüoğlu
GDFB	=	Garâmî, <i>Dîvân</i> , Fatih Başpınar
GMAD	=	Gelibolulu Âlî, <i>Dîvânlar</i> , İsmail Hakkı Aksoyak
GNŞN	=	Ganî-zâde Nâdirî <i>Şeh-nâme</i> , Numan Küleçki
HBDA	=	Hayali Beğ, <i>Dîvân</i> , Ali Nihad Tarlan
HDMK	=	Hüdâyî-i Kadîm, <i>Dîvân</i> , Mustafa Kaçalın
HELD	=	Helâkî, <i>Dîvân</i> , Mehmed Çavuşoğlu
HKHA	=	<i>Haşmet Külliyyatı</i> , İsmail Hakkı Aksoyak
HMNB	=	Hisâlî <i>Metâliü'n-nezâir</i> , Bilge Kaya
HTAO	=	Hadîdî, <i>Tevârih-i Âl-i 'Osmân (1299-1523)</i> , Necdet Öztürk
İAPD	=	İzzet Ali Paşa, <i>Dîvân</i> , İrfan Aypay
KDAY	=	Kâmî, <i>Dîvân</i> , Ali Yıldırım
KİMD	=	Keçeci-zâde 'İzzet Molla, <i>Dîvân</i> , Ömür Ceylan - Ozan Yılmaz
KPYZ	=	Kemâl Paşa-zâde, <i>Yûsuf ü Züleyhâ</i> , Mustafa Demirel
KRDS	=	Rahmî (Kırımlı), <i>Dîvân</i> , Sevgi Elmas
LDKS	=	Livâyî, <i>Dîvân</i> , Köksal Seyhan
LHDM	=	Leylâ Hanım, <i>Dîvân</i> , Mehmet Arslan
MCDM	=	Manastırlı Celâlî, <i>Dîvân</i> , Murat Güneş
MDCA	=	Muhibbî, <i>Dîvân</i> , Coşkun Ak
MEDC	=	Mürekkepçi Enverî, <i>Dîvân</i> , Cemal Kurnaz - Mustafa Tatçı
MEGP	=	Mustafa Efendi, <i>Gülşen-i Pend</i> , Mehmet Sait Çalka
MKAE	=	Keçeci-zâde 'İzzet Molla, <i>Mihnet-keşân</i> , Ali Emre Özyıldırım
MNAK	=	Mirzâ-zâde Neylî, <i>Dîvân</i> , Atabey Kılıç
MPEB	=	Muvakkit-zâde Pertev, <i>Dîvân</i> , Ekrem Bektaş
MŞHA	=	Mahremî, <i>Şeh-nâme</i> , Hatice Aynur
NAHH	=	Nev'î-zâde Atâyî, <i>Heft-hvân</i> , Turgut Karacan
NASK	=	Nev'î-zâde Atâyî, <i>Dîvân</i> , Saadet Karaköse
NASN	=	Nev'î-zâde Atâyî, <i>Sâkî-nâme</i> , Muhammet Kuzubaş

NBDA	=	Necâtî Beğ, <i>Dîvân</i> , Ali Nihad Tarlan
NDAF	=	Nâbî, <i>Dîvân</i> , Ali Fuat Bilkan
NDAG	=	Nedîm, <i>Dîvân</i> , Abdülbaki Gölpinarlı
NDMA	=	Nef'î, <i>Dîvân</i> , Metin Akkuş
NDMT	=	Nev'î, <i>Dîvân</i> , Mertol Tulum - Ali Tanyeri
NKHA	=	Nevres-i Kadîm, <i>Dîvân</i> , Hüseyin Akkaya
OTSS	=	Osman-zâde Tâib, <i>Dîvân</i> , Sâlih Sâdâvî
PBKG	=	<i>Pervâne Bey Mecmû'ası</i> , Kâmil Ali Gıynaş
PHÖE	=	Peşteli Hisâlî, <i>Dîvân</i> , Özlem Ercan
RAÇD	=	Râmî Abdurrahman Çelebi, <i>Dîvân</i> , Fatma Zehra Kavukçu
RDAM	=	Rahîmî, <i>Dîvân</i> , Ahmet Mermer
RDMG	=	Rezmî, <i>Dîvân</i> , Mehmet Gürbüz
RDZA	=	Revânî, <i>Dîvân</i> , Ziya Avşar
RKBA	=	Refî'-i Kâlâyî, <i>Dîvân</i> , Bilal Alpaydın
RMAD	=	Re'fet Mehmed Azîz, <i>Dîvân</i> , M. Nuri Kardeş
SCDÖ	=	Seyyîd Câzım, <i>Dîvân</i> , Ahmet Özbek
SDAİ	=	Mirzâ-zâde Sâlim, <i>Dîvân</i> , Adnan İnce
SDCB	=	Sehâbî, <i>Dîvân</i> , Cemal Bayak
SDEH	=	Süheylî, <i>Dîvân</i> , Esat Harmancı
SDFS	=	Sâmî (Arpaemîni-zâde), <i>Dîvân</i> , Fatma S. Kutlar
SEBZ	=	Sebzî, <i>Dîvân</i> , Hakan Yekbaş
SSAA	=	Senâyî, <i>Süleymân-nâme</i> , Mesut Bayram Düzenli, Ahmet Akgül
SVAY	=	Sünbül-zâde Vehbî, <i>Dîvân</i> , Ahmet Yenikale
SZPD	=	Ahmed Sâdık Zîver Paşa, <i>Dîvân</i> , Suzan Ay
ŞDŞD	=	Şehrî (Ali Çelebi), <i>Dîvân</i> , Şener Demirel
ŞGHA	=	Şeyh Gâlib, <i>Hüsn ü Aşk</i> , Muhammet Nur Doğan
ŞGNO	=	Şeyh Gâlib, <i>Dîvân</i> , Naci Okçu
ŞHDM	=	Şeref Hanım, <i>Dîvân</i> , Mehmet Arslan
TDİA	=	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TDKY	=	Tırsî (Şânî), <i>Dîvân</i> , Kadriye Yılmaz
TDSĐ	=	Tecellî, <i>Dîvân</i> , Sebahat Deniz
ÜASU	=	Üsküdarlı 'Aşkî, <i>Dîvân</i> , Süreyya Uzun

ÜDMS	=	Ümîdî, <i>Dîvân</i> , Muhammed Selvi
ÜİÇD	=	Üsküplü İshâk Çelebi, <i>Dîvân</i> , Mehmet Çavuşoğlu
ÜKDM	=	Üsküdarlı Kâşif, <i>Dîvânçe</i> , Mustafa Erdoğan
VDHT	=	Vahyi, <i>Dîvân</i> , Hakan Taş
VHYY	=	Vücûdî, <i>Hayâl ü Yâr</i> , Yaşar Aydemir
YAÇA	=	Yetîm Ali Çelebi (Yetîmî), <i>Dîvân</i> , Ali Aktaş
YALT	=	Yenişehirli Avnî, <i>Dîvân</i> , Lokman Turan
YAZP	=	Yetîm Ali Çelebi (Yetîmî), <i>Dîvân</i> , Zehrâ Piroğlu
YDAY	=	Yüsri, <i>Dîvân</i> , Aslıhan Yıldız
YDMÇ	=	Yahyâ Beğ, <i>Dîvân</i> , Mehmed Çavuşoğlu
ZDAN	=	Zâtî, <i>Dîvân</i> , Ali Nihad Tarlan

KAYNAKÇA

- ADEMLER, Betül, *Düstûr-nâme-i Enverî (Dil Özellikleri-Metin)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007.
- AK, Coşkun, *Muhibbî Dîvânı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1977.
- AKKAYA, Hüseyin, *Nevres-i Kadim ve Türkçe Divanı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.
- AKKUŞ, Metin, *Nef'i Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Âlî ve Dîvânlarının Tenkidli Metni*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 199.
- AKTAŞ, Ali, *Yetîm Divanı: İnceleme-Metin*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- ALPAYDIN, Bilal, *Ref'i Kâlâyî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- ARSLAN, Mehmet, *Antepli Aynî Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- _____, *Leylâ Hanım Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, *Şeref Hanım Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.
- _____, İsmail Hakkı Soyak, *Haşmet Külliyyatı*, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994.
- ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâ'irü's-Şu'arâ or Tezkere Of 'Âşık Çelebi*, nşr. Meredith-Owens, G. M., Londra 1971.
- AVŞAR, Ziya, *Revânî Dîvânı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>
(Erişim Tarihi: 02.04.2022).

- AY, Suzan, *Ahmet Sadık Ziver Paşa Divanı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1999.
- AYAN, Hüseyin, *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1981.
- AYDEMİR, Yaşar, *Behiştî Dîvânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- _____, *Hayâl u Yâr*, Birleşik Matbaacılık, Ankara 2007.
- AYNUR Hatice, *Mahremî Ve Şeh-Nâme'si I. Kısım Yavuz Sultan Selim Dönemi: İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin (2 Cilt)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- AYPAY, A. İrfan, *İzzet Ali Paşa, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı ile Nigâr-nâmesinin Tenkitli Metni*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elazığ 1986
- BAŞPINAR, Fatih, *Garâmî: Dîvân*, İstanbul, Yedirenk Yayınları 2013.
- BAYAK, Cemal, *Sehabi Divanı ve Konu İndeksi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- BEKTAŞ, Ekrem. *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Hayatı-Sanatı ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- BİLKAN, Ali Fuat, *Nâbî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- BOSTAN, İdris, "Akdeniz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, s. 231-234.
- CEYLAN, Ömür, Ozan Yılmaz, *Hazana Sürgün Bahar Keçecizade İzzet Molla Ve Divan-I Bahar-I Efkâr*, Kitap Sarayı, İstanbul 2005.
- ÇALKAL, Mehmet Sait, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2007.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, *Helâkî, Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.
- _____, Tanyeri, M. Ali, *Üsküblü İshâk Çelebi ve Dîvân Tenkidli Basım*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1989.
- _____, *Yahyâ Bey Dîvân Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.

- ÇELİK, Büşra, Kılıç, Muzaffer, *Derzî-zâde Ulvî Divanı*, DBY Yayınları, İstanbul 2018.
- ÇİNİLİ, Orhan, "İstanbul'un Gezilecek ve Görülecek Yerleri", *Vakit*, 22 Eylül 1946.
- DEMİREL, Mustafa, *Kemal Paşazâde, Yûsuf u Züleyhâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- DEMİREL, Şener, *17. Yüzyıl Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi) Hayatı, Sanatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili*, Fırat Üniversitesi, Elazığ 1999.
- DENİZ, Sebahat, *Tecelli ve Divanı*, Veli Yayınları, İstanbul 2005.
- DOĞAN, Muhammet Nur Doğan, *Lale Devri Şairi Şeyhülislam Es'ad ve Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997
- _____, *Şeyh Galib Hüsn ü Aşk*, Yelkenli Kitabevi, İstanbul 2011.
- DÜZENLİ, Mesut Bayram, Akgül, Ahmet *Senâyi'nin Manzum Süleymaniyye'si*, Çizgi Yayınları, 2018.
- ELMAS, Sevgi, *Rahmî (Kırımlı, Mustafa) Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri Ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 1997.
- ERCAN, Özlem, *Peştelî Hisâlî Dîvânı*, Gaye Kitabevi, Bursa 2008.
- ERDOĞAN, Kenan, *Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Dîvânı*, Manisa 2004.
- ERDOĞAN, Mehtap, *Fatîn Dîvânî*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Üsküdarlı Kâşif Hayatı, Şiir Dünyası ve Dîvânçesi*, Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler. c.II. (ed. Prof. Dr. Zekeriya Kurşun vd.). İstanbul: Üsküdar Belediye Yay. 37-73, 2005.
- EREMYA Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi XVIII. Asırda İstanbul*, nşr. Hrand D. Andreasyan - Kevork Pamukçüyan, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988
- EVLİYÂ ÇELEBİ, *Seyâhat-nâme*, Dersâadet 1314, c. I.
- _____, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I. Kitap, nşr. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.
- EYİCE, Semavi, "Anadolu Hisarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, s.147.
- EYÜPGİLLER, Kemal Kutgün, Yaşa, Yeşim, *İstanbul Boğazı (Bahr-i Siyah/Karadeniz) Kale ve Tabyaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.

- GIYNAŞ, Kâmil Ali, *Pervâne Bey Mecmuası*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2014.
- GÖKALP, Haluk, *Fasîhî Divanı (İnceleme-Metin)*, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Adana 2001.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Nedim Divanı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1951.
- GÖNCÜ, T. Cengiz, "Boğaziçinde bir "Sahilsaray-ı Ferahfeza": Beylerbeyi Sahilsaray-ı Hümâyunu", *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, İstanbul 2013, nr.2, s.205-214.
- GÜNEŞ, Murat, *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2013.
- GÜRBÜZ, Mehmet, *Rezmî Dîvân*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- GÜREL, Rahşan, *Enderunlu Vâsîf Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.
- HARMANCI, M. Esat, *Süheylî Dîvân*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- HİSAR, Abdülhak Şinasi, *Boğaziçi Mehtapları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- İNCE, Adnan, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ Sâlim Efendi*, AKM Yayınları, Ankara 2005.
- İNCİCİYAN, G. V., *Boğaziçi Sayfiyeleri*, nşr. Orhan Duru, Alfa Yayınları, İstanbul 2018.
- _____, P. Ğ. XVIII. *Asırda İstanbul*, nşr. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956
- KAÇALIN, Mustafa, *Hüdâyî (Salâ Mushsı) Dîvân*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- KARACAN Turgut, *Nev'î-zâde Atâyî Heft-hvân Mesnevisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1972.
- KARACAN, Turgut, *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 1991.
- KARAKÖSE Saadet, *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı Kısmi Tahlil-Metin (2. Cilt)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1994.
- KARDAŞ, Mehmet Nuri, *Re'fet Mehmed Aziz'in Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânın Tenkitli Metni*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008.
- KARAHAN, Abdülkadir, *Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figani Ve Divançesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1966.

- KASIR, Hasan Ali, *Esrar Dede; Hayatı, Edebi Kişiliği Ve Divan`ının Karşılaştırmalı Metni*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- KAVUKÇU, Fatma Zehra, *Rami Divanı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2000.
- KAYA, Bayram Ali, *The Dîvân of 'Azîmî-zâde Hâletî: Introduction and Critical Edition of Dîvân*, Harvard University, 2003.
- KAYA, Bilge, *Hisâlî Hayatı. Metâliü'n Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- KILIÇ, Atabey, *Mirzâ-zâde Neylî ve Dîvânı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- KOPARAN, Birgül, *Cem'î, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Divanının Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995.
- KOÇU, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat ve Kollektif Şirketi, İstanbul 1961, c.5.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih, *Edirneli Nazmî Mecma'ü'n-nezâir*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- KURNAZ, Cemal, Tatçı, Mustafa, *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2001.
- KUTLAR, Fatma Sabiha, *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Dîvân*, Kalkan Matbaası, Ankara 2004.
- KUZUBAŞ, Muhammet, *Nev'î-zâde Atâyî Sâkî-nâme*, Etüt Yayınları, Samsun 2009.
- KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- KÜLEKÇİ, Numan, *Ganî-zâde Nâdirî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Dîvânı ve Şeh-nâme'sinin Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum 1985.
- KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edip, *Fâtih'in Şiirleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1946.
- MERMER, Ahmet, *Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı*, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2004.
- MOLLA AŞKÎ, *Dîvân*, nşr. Ahmet Atillâ Şentürk, Nurcan Boşdurmaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- OKÇU, Naci, *Şeyh Galib, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

- ÖZBEK, Ahmet, *Câzîm Dîvânı (Edisyon Kritik-İnceleme)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2000.
- ÖZTÜRK, Necdet, *Hadidi Tevârih-i Âl-i Osman: (1299-1523)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi İstanbul 1991.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre, *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Mihnet-keşân'ı ve Tahlili*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- PIROĞLU, Zehra, *Yetîmî, Hayatı Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996.
- SÂDÂVÎ, Sâlih, *Osman-Zade Ta'ib Ahmed Hayatı, Eseri ve Edebî Kişiliği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1987.
- SARAÇ, M. A. Yekta, *Emrî Divanı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002.
- SARIKAYA, Erdem, *Ebubekir Celali Divanı (Karşılaştırmalı Metin İnceleme)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018.
- SELVÎ, Muhammed, *Ümîdî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2008.
- SEVGİ, Ahmet, Sevindik, Hakan, *Cezerî Kâsım Paşa Sâfî Dîvânı*, Palet Yayınları, Konya 2016.
- SEYHAN, Köksal, *Livâyî Divanı (Metin-İnceleme)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.
- ŞEN, Fatma Meliha, *Beylikçi İzzet Bey Divanı (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, İstanbul 2016, c. I.
_____, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, İstanbul 2021, c.V.
- ŞENTÜRK, Yılmaz, *Abdullah Ferdi Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2005.
- TARLAN, Ali Nihad, *Hayâlî Bey Dîvânı*, Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1945.
_____, *Necâtî Beg Dîvânı*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1963.
_____, *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Dîvân Şiiri Ubeydî-Aşkî-Şem'î-İşretî*,
_____, *Zatî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.
- TAŞ, Hakan, *Vusûlî Dîvân (İnceleme, Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*, Gençlik Kitabevi, Konya 2008.

- TULUM, Mertol, Tanyeri, Ali, *Nev'i Divan Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.
- TURAN, Lokman, *Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu'arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998
- ULUOCAK, Mustafa, *Çeşmî-zâde Reşîd Dîvanı - İnceleme ve Tenkitli Metin*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1998.
- UZUN, Süreyya, *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri Ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- ÜST, Sibel, *Edirneli Nazmî Dîvânı*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.
- VADA, A[bdürrahim] Cabir, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihesi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1943.
- YAŞAR, Muhammed, Bâlî: *Hayatı, Edebi Kişiliği, Divanının Tenkitli Metni (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.
- YAZAR, İlyas, *Kani Divanı - Tenkitli Metin ve Tahlil*, Libra Kitapçılık Ve Yayıncılık, İstanbul 2010.
- YEKBAŞ, Hakan, *Sebzî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016.
- YENİKALE, Ahmet, *Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2011.
- YILDIRIM, Ali, *Kami, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1995.
- YILDIZ ACAR, Aslıhan, *Yüsri (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001.
- YILMAZ, Kadriye, *İbrahim Tırsî ve Dîvân'ı: İnceleme-Metin-Sözlük*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001.

“GALATA, ÜSKÜDAR AND BOSPORUS COASTS IN THE LIGHT OF VERSE
TEXTS”

Abstract

Literary works are important documents for the histories of cities in terms of mentioning about geography and places as well as touching directly or indirectly upon every aspect of social life. Histories written ignoring these are arid and spiritless, and the official records and archival documents that are the source of the histories are mostly insufficient in the sense of presenting the spiritual world of the society. Besides being predominantly fictional and emotional texts, each of the old literature works is a document that reflects the real face of life, the spiritual world of the people of that era behind the scenes, and sometimes that lay out an object thoroughly. These are not of enlightening documental value only for historians but also for art historians. As the original text of the lost epitaph of a structure can be found between the dusty pages of divan, the judgments and assumptions about the works can sometimes be inappropriate and anachronical when omitted from divans, as can be seen in this article.

This series of article written by following the traces of Eöliyâ Çelebi and Eremya Çelebi in the light of literature texts constitute a part of verse texts of Kağıthane, Haliç (Golden Horn), Galata, Üsküdar and Bosporus. After the first part of the article which starts from Galata and Üsküdar and ends in Anatolia and Rumeli Fortress along the Bosporus coast with its rough outlines, the second part follows the traces of mansions and pavilions built along the coastline from Sarıyer to Tophane, and then Eyüp, Sütlüce, Kasımpaşa and Kağıthane coasts stretching across Sâdâbâd. The memories of the structures that have been subjected to the brutal destruction of history with no photos left today still live in the divans. Especially the verse epitaphs of the architectural works in Ortaköy and Beşiktaş are large enough to form an independent book. Even giant structures such as Gerdüne-keşân Barrack in Tophane are now completely forgotten, their traces and memories live in verse texts.

Keywords

Bosporus, Galata, Üsküdar, Istanbul, Ottoman Poetry, Old Turkish Literature.